

Ἡ ἔννοια τῆς ἀγάπης κατὰ τὸν ἀπόστολο Παῦλο καὶ τὸν ἅγιο Φώτιο*

ΘΩΜΑ ΑΝΤ. ΙΩΑΝΝΙΔΗ**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ:

Παῦλος καὶ Φώτιος, ταυτόσημες πορείες

Ὁ ἅγιος Φώτιος, πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου τελεῖται ἡ σημερινὴ αὐτὴ πανηγυρική λειτουργική σὺνάξη, παρουσιάζεται νὰ θαυμάζει, νὰ μιμεῖται καὶ νὰ τιμᾷ τὸν ἀπόστολο Παῦλο, ἐνῶ συγχρόνως προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσει τὰ δυσνόητα χωρία τῶν ἐπιστολῶν του μὲ βαθυνούσυχες παρατηρήσεις, βιβλικὴ τεκμηρίωση καὶ δυναμικὴ νοηματοδότηση τοῦ νοήματος τοῦ κειμένου. Τὸν ἀναγνωρίζει ὡς τὸν μεγαλύτερο ἀπόστολο, ὁ ὁποῖος ἀποστέλλεται στὰ πέρατα τῆς Οἰκουμένης, γιὰ νὰ μεταφέρει τὸ μήνυμα τῆς σωτηρίας καὶ νὰ κηρύξει τὸ εὐαγγέλιο ὡς τὰ ἔσχατα τῆς γῆς: «Ἀποστέλλεται κῆρυξ, καὶ Οἰκουμένην πληροῖ τῷ κηρύγματι, ἀπὸ Ἱερουσαλήμ ἐξ ἀφετηρίας τινὸς πρὸς τὰ γῆς πάντα δραμῶν πέρατα, καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν ὠκεανοῦ ρευμάτων σαλπίσας τὸ εὐαγγέλιον»¹.

Ὁ Μέγας Φώτιος τόσο μὲ τὴ διδασκαλία του, ὅσο καὶ μὲ τὸ ἔργο του παρουσιάζει χαρακτηριστικὲς ὁμοιότητες καὶ ταυτόσημες θέσεις μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ ἀπ. Παύλου. Καὶ οἱ δύο ἀποτελοῦν καταλυτικὸς σταθμὸς σὲ καιρὶες στιγμὲς γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὴν ἐξέλιξη τῆς Ἐκκλησίας. Διακρίνονται γιὰ τὴ μεγαλοσύνη καὶ τὴν εὐρύτητα τοῦ πνεύματος, γιὰ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν Χριστὸ καὶ τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς κόπους καὶ τοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴ διάδοση καὶ ἐμπέδωση τοῦ Εὐαγγελίου. Ὁ ἀπ. Παῦλος πρὸς τοὺς Κορινθίους γράφει: «ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως,

* Λόγος πὸν ἐκφωνήθηκε κατὰ τὴ Συνοδικὴ Θεία Λειτουργία τὴν 6η Φεβρουαρίου 2016 στὸ Διορθόδοξο Κέντρο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στὴν Ἱερὰ Μονὴ Πεντέλης.

** Ὁ Θωμᾶς Ἄντ. Ἰωαννίδης εἶναι Ἄναπλ. Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Πρόεδρος τοῦ Τμήματος Θεολογίας.

1. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Τὰ Ἀμφιλόχεια, Ἐρωτ. ὀλστ', PG 101, 752A.

ἐν θανάτοις πολλάκις. ...ὁδοιοπορίας πολλάκις, κινδύνους ποταμῶν, κινδύνους λησῶν, κινδύνους ἐκ γένους, κινδύνους ἐξ ἔθνων, κινδύνους ἐν πόλει, κινδύνους ἐν ἐρημίᾳ, κινδύνους ἐν θαλάσῃ, κινδύνους ἐν ψευδαδέλφοις, κόπω καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρουπνίαις πολλάκις, ἐν λιμῶ καὶ δίψει, ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι» (Β΄ Κορ. 11,23. 26-27). Ἀντιστοίχως, ὁ ἅγιος Φώτιος παρατηρεῖ «τοῖς συνδεδιωγμένοις ἐπισκόποις»: «Ὁ διωγμὸς βαρὺς, ἀλλ' ὁ τοῦ Δεσπότου μακαρισμὸς ἡδύς· ἡ ὑπεροχία χαλεπὴ, ἀλλ' ἡ τῶν οὐρανῶν βασιλεία τερπνὴ»². Ἀπὸ ἀγάπῃ πρὸς τὰ ἐν Χριστῷ πνευματικά του τέκνα τῆς Βουλγαρίας κατέβαλε «κόπους καὶ πόνους καὶ ἰδρωῶτας εἰς τὴν ἐκείνων ἀναγέννησιν τε καὶ τελείωσιν»³.

Ἡ μαρτυρία τῆς πίστεως εἶναι οὐσιαστικὸ στοιχεῖο τῆς ἱστορικῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐκφράζεται ὄχι μόνον μὲ τὴν ἐσωτερικὴ πνευματικὴ οἰκοδομὴ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ συνεχῆ ἀνάπτυξη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος πρὸς ὅλους τοὺς λαοὺς «ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς» (Πράξ. 1,8). Εἶναι πολυσχιδὲς καὶ πολυσήμαντο οἰκουμενικῶν διαστάσεων τὸ ἔργο τοῦ ἀπ. Παύλου: «Κόσμον ἅπαντα διέτρεξας Ἀπόστολε, οἷάπερ δέσμιος, τῇ ἀγαπήσει Χριστοῦ, καὶ πᾶσιν ἐκήρυξας τὸ Εὐαγγέλιον ὡς τοῦ Πνεύματος ὑφηγητῆς οὐράνιος καὶ σοφίας θείας πλήρης», «Ἐπερβέβηκας τοὺς πάντας τῷ κηρύγματι Παῦλε μακάριε· ἀπὸ γὰρ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ πεπλήρωκας μέχρι Ἰλλυρικοῦ, τὸ τῆς χάριτος θεόφρον Εὐαγγέλιον, ὡς Ἀπόστολος θεόπτης» καὶ «ἐκ Παλαιστίνης ἐκλάμψας κύκλῳ διέδραμες τὴν Οἰκουμένην πᾶσαν...»⁴. Ἀντίστοιχη εἶναι ἡ οἰκουμενικὴ διάστα-

2. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ἐπιστολὴ ιε' ἀπὸ τῆς ὑπεροχίας τοῖς συνδεδιωγμένοις ἐπισκόποις, PG 102, 764D· ΡΗΟΤΙΟΥ, *Epistulae et Amphilochia* [BSGRT], ἔκδ. Β. Laourdas καὶ L. G. Westerink, II, (1984), σ. 87. Ἡ πορεία τοῦ ἁγίου Φωτίου ὑπῆρξε μαρτυρικὴ, ταπεινώσεων, δεινῶν καὶ ἐξευτελισμῶν, ἐκ μέρους τῶν ἐκκλησιαστικο-πολιτικῶν παραγόντων, ἔνεκα τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πίστεως τοῦ Χριστοῦ. Γράφει: «Ἡμεῖς δὲ βίον βιοῦμεν θανάτου πικρότερον· ἠχμαλωτίσμεθα, πάντων ἐστερήμεθα φίλων, ἐστερήμεθα συγγενῶν, ὑπηρετῶν, συνήθων, πάσης ἀπλῶς ἀνθρωπίνης θεραπείας», ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ἐπιστολὴ ιστ' τῷ εὐσεβεστάτῳ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ Βασιλείῳ, PG 102, 765C· ΡΗΟΤΙΟΥ, *Epistulae et Amphilochia*, I, σ. 133. Καὶ σὲ ἄλλῃ ἐπιστολῇ του ἀναφέρει: «Παρελογίσθημεν, ἐξυβρίσθημεν, ἠτιμώθημεν, ἐπηρεαζόμεθα, ἐπιβουλευόμεθα... ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὑπὲρ Χριστοῦ καὶ θεῶν νόμων ὑπέστημεν... Καὶ ἦδειν μὲν ἑμαυτὸν ταῦτα παθεῖν εὐθὺς ἀρχομένου τοῦ ἀγῶνος... Τὸ μὲν γὰρ ἐμὸν τέλος Θεῷ ὄριστα, καὶ δέχομαι χαίρων ὁποῖον ἂν ᾖ τὸ ποτήριον», ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ἐπιστολὴ ιδ' Βάρδα, Μαγίστρω, Πατρικίῳ καὶ Κουροπαλάτῃ, PG 102, 620ABC· ΡΗΟΤΙΟΥ, *Epistulae et Amphilochia*, I, σ. 54.

3. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ἐπιστολὴ ιγ' ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους..., PG 102, 732C.

4. Βλ. *Μηναῖον τοῦ Ἰουνίου* (Ἐκδοσις Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλά-

ση της βυζαντινής ιεραποστολής κατά την περίοδο της πατριαρχίας του αγίου Φωτίου σε όλους τους λαούς της κεντρικής και της ανατολικής Ευρώπης, όπως τους Ρώσους, Βουλγάρους, Σέρβους, Βλάχους, Μοραβούς, Πολωνούς, Ούγγρους, Χαζάρους, Άλανους και πολλούς άλλους λαούς⁵.

Η παρούσα όμιλία αναφέρεται σε ένα κοινό κατ' έξοχην γνώρισμα και των δύο αυτών επιφανών εκκλησιαστικών ανδρών που είναι η αγάπη, όπως αυτή εκφράστηκε στη διδασκαλία και στη ζωή τους. Η ανάπτυξη του θέματος διαιρείται σε δύο μέρη: Το Α'. Η αγάπη κατά τον απόστολο Παύλο εστιάζεται σε τρία σημεία: 1. 'Ο Παύλος ως απόστολος της αγάπης. 2. 'Η φιλαδελφία ως καρ-

δος), 'Εν Αθήναις '1985, σ. 132έ. 'Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ γράφει: «Καί γάρ ως πτηνόν την οικουμένην διέδραμε, και ως ασώματος πόνων υπερεώρα και κινδύνων, και ως τόν ουρανόν ήδη λαχών, κατεφρόνει τών επί γης, και ως μετ' αυτών αναστρεφόμενος τών ασωμάτων δυνάμειν, ούτω διηνεκώς έργοηρός ην», Είς τόν 'Αγιον Απόστολον Παύλον, 'Ομιλ. β', PG 50, 482, και «ό της οικουμένης διδάσκαλος, ό γήν και θάλασσαν καθάπερ υπόπτερος περιδραμών, τó σκευός της έκλογής, ό νυμφαγωγός του Χριστού, ό της 'Εκκλησίας φυτουργός, ό σοφός αρχιτέκτων, ό κηρυξ, ό δρομεύς, ό αγωνιστής, ό στρατιώτης, ό παιδοτρίβης, ό πανταχού της οικουμένης υπομνήματα της οικείας άρετης καταλιπών...», Προς τους άπολειφθέντας της συνάξεως, και του όμοουσιον είναι τόν Υιόν τῷ Πατρι απόδειξις..., Λόγ. η', PG 48, 772.

5. «'Η 'Εγκύκλιος έπιστολή του προς τους πατριάρχες της Ανατολής (867), ή περίφημη έπιστολή του προς τόν πρώτο χριστιανό ήγεμόνα τών Βουλγάρων Βόρη και οι Βίοι Κωνσταντίνου (= Κυρίλλου) και Μεθοδίου έπιβεβαιώνουν με έντυπωσιακό τρόπο τη διαπίστωση, ότι ό ί. Φώτιος ήταν ό έπιτελικός νούς του όλου έργου της βυζαντινής ιεραποστολής στον κόσμο τών Σλάβων», Β. ΦΕΙΔΑ, «Οίκουμενική διάσταση και διαχρονική σημασία της 'Ορθοδοξίας κατά τόν ιερό Φώτιο», έκδ. 'Ιεράς Συνόδου της 'Εκκλησίας της 'Ελλάδος, 'Η προσωπικότητα και ή θεολογία του Μεγάλου Φωτίου. 'Επίσημοι Λόγοι 'Εκφωνηθέντες επί τη 'Ιερά Μνήμη του κατά τά έτη 1970-2010, Αθήνα 2011, [σσ. 465-483], σ. 474. «Τό ιεραποστολικό έργο που έπιτελέσθηκε κατά την πατριαρχία του ιερού Φωτίου είναι μεγαλειώδες. Σε έκταση ίσως μόνο με εκείνο του άποστόλου Παύλου θά μπορούσε να συγκριθεί», Α. ΚΕΣΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, «'Ο διαλογικός και διακοινωνικός χαρακτήρας της 'Εκκλησίας. Αναφορά στον ιερό Φώτιο», 'Η προσωπικότητα και ή θεολογία του Μεγάλου Φωτίου, [σσ. 637-648], σ. 642. «Πρωταγωνιστής της μεγάλης ιεραποστολικής έξορμήσεως του 9ου αιώνα παρουσιάζεται ό σοφός Πατριάρχης Φώτιος, ό όποιος εργάσθηκε με σύστημα και έπιμονή για τη διάδοση του Χριστιανισμού στους Σλάβους και τους Βουλγάρους», ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ [ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΥ], ('Αρχιεπ. Τιράνων και πάσης Άλβανίας), «'Ιεραποστολικό έργο τών Βυζαντινών», «'Εως εσχάτου της γης». 'Ιστορικά ιεραποστολικά μελετήματα, Αθήνα 2009, [σσ. 82-151], σ. 122. Πρβλ. Χ. ΒΑΝΤΣΟΥ, «Τό ιεραποστολικό έργο της 'Εκκλησίας κατά την έποχή του ιερού Φωτίου πρότυπο προς μίμηση διά την 'Εκκλησίαν σημερινή», Πρακτικά ΙΕ' Θεολογικού Συνεδρίου «Μέγας Φώτιος» 'Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 75-87· Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Ποίος απέστειλεν εις την κεντρικήν Ευρώπην τόν Κύριλλον και Μεθόδιον: 'Ο αυτοκράτωρ ή ό πατριάρχης;», Οίκοδομή και Μαρτυρία. 'Εκφρασες αγάπης και τιμής εις τόν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Σερβίων και Κοζάνης Κύριον Διοούσιον, τόμος Β', 'Εν Κοζάνη 1992, σσ. 481-486.

πὸς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς τῶν χριστιανῶν, καὶ 3. Ἡ Λογία ὡς πρότυπο ἄσκησης τῆς ἀγάπης καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης τῶν χριστιανῶν. Τὸ Β'. Ἡ ἀγάπη κατὰ τὸν ἅγιο Φώτιο ἐπικεντρώνεται καὶ αὐτὸ σὲ τρία σημεῖα: 1. Ὁ Φώτιος ἄνθρωπος πλήρης εὐσπλαχνίας καὶ ἀγάπης, 2. Οἱ κοινωνικὲς διαστάσεις τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, καὶ 3. Τὸ θεολογικὸ νόημα τῆς χριστιανικῆς φιλανθρωπίας.

Α'. Η ΑΓΑΠΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΠΟΣΤΟΛΟ ΠΑΥΛΟ

1. Ὁ Παῦλος ὡς ἀπόστολος τῆς ἀγάπης

Ὁ ἀπ. Παῦλος θεωρεῖται συνήθως ὡς ὁ ἀπόστολος τῆς πίστεως καὶ ὁ διδάσκαλος τῆς σωτηρίας μὲ μόνη τὴν πίστη. Ἐντούτοις, κατανόησε καὶ τόνισε τὴ σπουδαιότητα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης⁶, στὴν ὁποία ἀφιερώνει θαυμάσιους ὕμνους (Ρωμ. 8,31-39· Α' Κορ. 13) καὶ τὴν ὁποία χαρακτηρίζει ὡς μείζονα καὶ αὐτῆς τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδος (Α' Κορ. 13,13)⁷ καὶ ὡς τὴν «καθ' ὑπερβολὴν ὁδόν» (Α' Κορ. 12,31). Γι' αὐτὸ εὐχεται στοὺς Χριστιανοὺς νὰ ἔχουν «ἀγάπην μετὰ πίστεως» (Ἐφεσ. 6,23) ἢ «θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης» (Α' Θεσσ. 5,8) ἢ «ἀγάπην ἐκ καθαρᾶς καρδίας καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου» (Α' Τιμ. 1,5) καὶ πίστιν «δι' ἀγάπης ἐνεργουμένην» (Γαλ. 5,6)⁸.

6. «Ὁ κυρίως εἰσηγητὴς ἐν τῇ χριστιανικῇ γλώσσῃ τοῦ οὐσιαστικοῦ ἀγάπη εἶναι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος», ΑΝΤΩΝΙΟΥ [ΚΟΜΠΟΥ], Μητροπ. Σισανίου καὶ Σιατίστης, «Ἡ ἀγάπη ἐν τῇ Καθολικῇ ἐπιστολῇ Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοθέου», *ΓρΠαλ* 69 (1986), [σσ. 353-385], σ. 354, ὑποσ. 12. «Ἀπὸ τίς συνώνυμες καὶ συνηθέστερες λέξεις τοῦ λεξιλογίου τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς (ἔρως, ἐρᾶν, φιλεῖν, φιλία, στοργή) στὴν Κ. Διαθήκη ἅπαντὰ τὸ οὐσιαστικὸν ἀγάπη καὶ τὸ ρῆμα ἀγαπᾶν, λέξεις ἀπηλλαγμένους σαρκικῆς ἢ κοσμικῆς χροιάς», Χ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, (Ἀρχιμ.), «Παῦλος, Ἀπόστολος τῆς Ἀγάπης», *Ἐκκλ ἸΑ'*, 7 (2014), [σσ. 452-459], σ. 453.

7. Ὅπως ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἀναφέρει «αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἢ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν» (Α' Ἰω. 5,4) ἔτσι καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος δηλώνει ὅτι μείζων ὄλων τῶν χαρισμάτων εἶναι ἡ ἀγάπη, βλ. Α. ROBERTSON - Α. PLUMMER, *A Critical and Exegetical Commentary on the First Epistle of St. Paul to the Corinthians* [ICC 7], Edinburgh² 1914, σ. 285.

8. «Ὡς κεφαλαῖωδη δὲ παρακαταθήκην ἀφήνει ὁ ἀπόστολος εἰς τὸν Τιμόθεον τὴν ἐκ πίστεως πηγάζουσαν ἀγάπην. Τὸ δὲ τέλος, λέγει, τῆς παραγγελίας ἐστὶν ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου (Α' Τιμ. 1,5). Θεωρεῖ, ἐξ ἄλλου, τὴν ἀγάπην μόνον ὡς ἐκδήλωσιν τῆς πίστεως· Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη (Γαλ. 5,6)», Κ. ΣΙΑΜΑΚΗ, «Ἀγάπη καὶ Ὁρθοδοξία», *Μελέτες* 14 (2013), [σσ. 365-376], σ. 369.

Χαρίσματα και έργα, όπως η γλωσσολαλία, η προφητεία, η πίστη, η πώληση όλων των υπαρχόντων υπέρ των πτωχών και ο μαρτυρικός ακόμη θάνατος υπέρ της πίστεως οὐδὲν ἀπολύτως ὠφελοῦν τὸν ἄνθρωπο, ἐὰν δὲν ἔχει καὶ ἀγάπη, ἐὰν τὰ χαρίσματά του καὶ τὰ ἔργα του δὲν διαπνέονται ἀπὸ ἀγάπης⁹. Ἰδιόζουσα δύναμη καὶ ζωηρότητα προσδίδουν στίς φράσεις τῶν στίχων Α΄ Κορ. 13,1-3 τὸ ἐπαναλαμβανόμενο «πᾶς» (τὰ μυστήρια πάντα, πᾶσαν τὴν γνῶσιν, πᾶσαν τὴν πίστιν, πάντα τὰ ὑπάρχοντα): χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ σύντομη ἀποφθεγματικὴ ἀπόδοση στὸ τέλος τῆς περιόδου (οὐδὲν εἰμι, οὐδὲν ὠφελοῦμαι)¹⁰. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο ἐπιτείνει τὴν ἀξία τῶν ἔργων καὶ στοὺς λόγους, στίς πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς ἀρετὲς, εἶναι ἡ ἀγάπη, ἡ ρίζα κάθε ἀρετῆς καὶ ἡ αἰτία κάθε καλοῦ ἔργου.

Αὐτὸ καταδεικνύει ἡ ἀποκαλυπτικὴ περιγραφή τῶν διαφόρων ὄψεων καὶ ἐκδηλώσεων τῆς ἀγάπης, ὅπως ἐκφράζεται στὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων: «Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται (= ἀνεκτικὴ καὶ εὐεργετικὴ), ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ (= δὲν ζηλεύει), ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται (= δὲν φέρεται μὲ ἀλαζονεία καὶ προπέτεια, μὲ αὐθάδεια), οὐ φυσιοῦται (= δὲν ξιπάζεται, δὲν φουσκώνει ἀπὸ οἴηση καὶ ὑπερηφάνεια), οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς (= τὰ δικά της συμφέροντα), οὐ παροξύνεται (= δὲν ἐρεθίζεται ἐναντίον τοῦ ἄλλου), οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ: πάντα στέγει, πάντα πιστεύει (= ἔχει εὐμενῆ πεποίθησι), πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει» (Α΄ Κορ. 13,4-7). Οἱ τέσσαρις ἐπιγραμματικὲς καὶ ἐμφατικὲς σημασιολογικὲς φράσεις τῆς ἀγάπης «πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει» κατὰ τρόπο παραστατικὸ παρουσιάζουν τὴν κλίμακα τῆς στάσεως καὶ τῆς διαγωγῆς τῶν ἀνθρώπων κατὰ τοῦ κακοῦ ποῦ μολύνει τὴ ζωὴ καὶ τὴν κοινωνία.

Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκλίνει, παραμένει τὸ μόνο διαρκὲς καὶ βασικὸ κριτήριον τῆς χριστιανικῆς ζωῆς καὶ συστατικὸ στοιχεῖο τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἀντιθέτως, τὰ θαυμάσια χαρίσματα, ἡ προφητεία, ἡ γλωσσολαλία καὶ ἡ γνώση,

9. «Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἤχων ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον. Καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι· καὶ ἐὰν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμα μου ἵνα καυθήσομαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι» (Α΄ Κορ. 13,1-3).

10. Βλ. σχετικῶς Β. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, *Ἡ καινὴ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης καὶ ὁ ὕμνος αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἐν Κοριν. 13*, Ἀθήναι 1958, σσ. 57-60.

τὰ ὅποια κατὰ τοὺς πρώτους Χριστιανούς ἀποτελοῦν καύχημα τῆς Ἐκκλησίας καὶ μόνιμο ἀπόκτημα τῶν πιστῶν, ἔχουν παροδική καὶ ἐφήμερη ἀξία καὶ χρησιμότητα. «Ὁ ἀγαπῶν ζῆ πραγματικῶς καὶ μετέχει τῆς αἰωνιότητος, ἐνῶ “ὁ μὴ ἀγαπῶν μένει ἐν τῷ θανάτῳ” (Α΄ Ἰω. 3,15). Θὰ ἠδύνατο ὅθεν ἀντὶ τοῦ Καρτεσιανοῦ ἀξιώματος “amo, ergo sum” (ἀγαπῶμεν ἄρα ζῶμεν) νὰ εἶπη τις, “ἡμεῖς οἶδαμεν, ὅτι μεταβεβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς” (Α΄ Ἰω. 3,14)»¹¹.

Ἡ ζωὴ τοῦ Χριστιανοῦ δὲν ἀυξάνεται καὶ δὲν τελειοποιεῖται μεμονωμένως, ἀλλὰ μόνον ὅταν ἐργάζεται ὡς συνειδητὸ μέλος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Ὅσο περισσότερο θυσιάζει τὸν ἑαυτόν του ὑπὲρ τοῦ συνόλου, τόσο τελειότερα πραγματοποιεῖ τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴ καὶ ἀυξάνει ὡς μέλος ἐνταγμένο στὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ: «ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα διὰ τῶν ἀφῶν καὶ τῶν συνδέσμων ἐπιχορηγούμενον καὶ συμβιβαζόμενον αὔξει τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ» (Κολ. 2,19) ἢ «τὴν αὔξησιν ποιεῖται εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ ἐν ἀγάπῃ» (Ἐφεσ. 4,16). Ὁ ἅπ. Παῦλος ἀναφερόμενος στὸν ἑαυτό του λέγει: «Ἐγὼ δὲ ἥδιστα δαπανήσω καὶ ἐκδαπανηθῆσομαι ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν» (Β΄ Κορ. 12,15)¹². Τὸ ἐπίρρημα ἥδιστα σὲ ὑπερθετικὸ βαθμὸ ἀποδεικνύει τὸ βαθμὸ καὶ τὸ μέγεθος τῆς πρὸς τοὺς Κορινθίους ἀγάπης του. Ἡ λέξις ἥδιστα ἰσχυρότερον ἐκφράζει τὰ αἰσθήματα τοῦ Ἀποστόλου ἀπὸ ὅ,τι ἡ λέξις ὀφείλει (Β΄ Κορ. 12,14). Οἱ γονεῖς ὀφείλουν νὰ εἶναι μεγαλόψυχοι πρὸς τὰ τέκνα τους, ἀλλὰ ὁ Ἀπόστολος ὑπερβάλλει καὶ αὐτὴν τὴν ἀγάπην τῶν φυσικῶν γονέων, ἀφοῦ θυσιάζει καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν του χάριν τῆς πνευματικῆς προκοπῆς τῶν Κορινθίων. Τὴν ἀγάπην του πρὸς τοὺς ἄλλους μαρτυροῦν καὶ οἱ φράσεις του: «τίς ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;» (Β΄ Κορ. 11,29), «τέκνα μου, οὓς πάλιν ὠδίνω μέχρις οὗ μορφωθῆ Χριστὸς ἐν ὑμῖν» (Γαλ. 4,19) καὶ «μάρτυς γάρ μου ὁ θεὸς ὡς ἐπιποθῶ πάντας ὑμᾶς ἐν σπλάγχθοις Χριστοῦ Ἰησοῦ» (Φιλιπ. 1,8).

Ἡ ζωὴ τῆς ἀγάπης δὲν συμπίπτει μὲ μιά στατική καὶ φτασμένη κατάστασιν ἀλλὰ ἐμπεριέχει τὴ δυνατότητα ὄλο καὶ περισσοτέρων ἐκδηλώσεων. Ἀκόμη ζητεῖ ὁ ἅπ. Παῦλος ἢ αὔξησιν τῆς ἀγάπης τῶν ἀναγνωστῶν του νὰ γίνεταί «ἐν ἐπιγνώσει καὶ πάσῃ αἰσθήσει» (Φιλιπ. 1,9), χρησιμοποιώντας ὄρους ποὺ προέρχο-

11. Βλ. Β. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, ὁ.π., σ. 74.

12. Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος σχολιάζει: «οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς τῆς φιλοτιμίας, καὶ ἐκ τοῦ ὑστερήματος· τὸ γὰρ ἐκδαπανηθῆσομαι, τοῦτο ἐστὶν αἰνιτομένου. Κἂν γὰρ αὐτὴν δέη τὴν σάρκα ἀναλώσει, οὐ φείδομαι διὰ τὴν σωτηρίαν ὑμῶν», Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους Δευτέραν Ἐπιστολήν, Ὁμιλ. ΚΖ΄, β, PG 61, 586.

νται από την ήθικη φιλοσοφία του περιβάλλοντος κόσμου. «Ἐπίγνωσις» εἶναι ἡ βαθιά καὶ πλήρης θεωρητικὴ γνώση ποὺ στὰ παύλεια κείμενα δὲν περιορίζεται μόνο στὴ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ ἔχει προεκτάσεις πρακτικὲς σὲ ὅλη τὴν ὑπαρξή, ἐνῶ ἡ «αἴσθησις» ἔχει σαφέστερο πρακτικὸ προσανατολισμὸ καὶ δηλώνει τὴν ἠθικὴ κατανόηση, τὴν ἰκανότητα τῆς πρακτικῆς διακρίσεως τοῦ ὄρθου μέσα στὴ ζωὴ¹³.

2. Ἡ φιλαδελφία ὡς καρπὸς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς τῶν Χριστιανῶν

Ἡ ἀνάπτυξη διαπροσωπικῶν σχέσεων δὲν ἀποτελεῖ συμβατικὸ ἢ δευτερογενὲς στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ὁ ἄνθρωπος, ποὺ εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του κοινωνικὸ ὄν, ἀναπτύσσει αὐθόρμητα διαπροσωπικὲς καὶ κοινωνικὲς σχέσεις. Ποιὰ ὅμως εἶναι ἡ δεοντολογία, μὲ τὴν ὁποία μποροῦν νὰ οἰκοδομηθοῦν οἱ σωστὲς διαπροσωπικὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων; Ἡ δεοντολογία αὐτὴ στὴν Ἁγία Γραφή διατυπώνεται καὶ προβάλλεται μὲ τὴ διπλὴ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης: «ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου· αὕτη ἐστὶν ἡ μεγάλη καὶ πρώτη ἐντολή. δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν» (Ματθ. 22,37-39)¹⁴.

Ὅσο περισσότερο πιστεύει κάποιος στὸ Θεὸ καὶ ἐλπίζει σὲ αὐτόν, τόσο περισσότερο προχωρεῖ στὴν ἀγάπῃ του καὶ στὴν ἀγάπῃ τοῦ πλησίον. Καὶ ὅσο περισσότερο ταπεινώνεται καὶ παραμερίζει τὸ ἀτομικὸ του θέλημα, τόσο περισσότερο ἐλευθερώνεται ἡ ψυχὴ του καὶ καρποφορεῖ πνευματικά. Στὴν κατάστασι αὐτὴ ἐξουδετερώνονται οἱ προσβολὲς τοῦ πονηροῦ, ἀφανίζονται τὰ πάθη καὶ βρίθει ὁ καρπὸς τοῦ Πνεύματος¹⁵. Ἡ ἀγάπῃ αὐτὴ ἔχει κενωτικὸ χαρακτήρα,

13. Βλ. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἀποστόλου Παύλου Ἐπιστολὲς πρὸς Ἐφεσίους, Φιλιπησίους, Κολοσσαεῖς, Φιλήμονα* [ΕΚΔ 10], Θεσσαλονίκη 1981, σ. 268.

14. Βλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, «Θεολογικὴ προσέγγισι τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων», *Σὺν* 113 (2010), σσ. 4-13.

15. Βλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Χριστιανικὴ Ἠθικὴ*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 231. Πρβλ. Α. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, *Θρησκευτικότητα, ἠθικότητα, νομιμότητα*, Ἀθήνα 2014, σ. 129έ. «Γιὰ νὰ μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ κοινωνεῖ ὡς ἀδελφὸς μὲ τὸν συνάνθρωπό του, πρέπει ἡ *ιδιοτέλειά* του, ποὺ λειτουργεῖ τελικὰ ὡς *φιλαντία*, νὰ μεταβληθεῖ σὲ *ἀνιδιοτέλεια* (πρβλ. Α΄ Κορ. 13,8: “ἡ ἀγάπη... οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς”)), Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, (Πρωτοπρ.), «Ἡ Ὁρθοδοξία ὡς θεραπεία», *Δοξίμια Ὁρθόδοξης Μαρτυρίας*, Ἀθήνα 2001, [σσ. 205-216], σ. 211.

πραγματοποιεῖται μὲ τὴν ὑπέρβαση τοῦ ἐγὼ καὶ τὴ μίμηση τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος «ἐαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβὼν» (Φιλιπ. 2,7). «Εἰς τὸν ἄνθρωπον τοῦ Χριστοῦ δὲν ὑπάρχει θέσις διὰ τὴν ἐγωιστικὴν μόνωσιν οὔτε διὰ τὸν φίλαυτον ἀναχωρητισμόν. Σ' αὐτὸν δὲν καλλιεργεῖται ἡ ὑπεροψία τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, πού φυσιοῖ καὶ ἀποκτείνει (Α' Κορ. 8,2), οὔτε ἡ αὐτοϊκανοποιήσις τῶν ἀγαθῶν ἔργων, πού δὲν δικαιώνει (Γαλ. 2,16· Ἐφεσ. 2,8-9· Ρωμ. 3,28· 4,5), ἀλλὰ φυτρώνει, ἀναπτύσσεται καὶ καρποφορεῖ μόνον ἡ ἐν Χριστῷ κοινωνία τῆς ἀγάπης. Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον» (Α' Κορ. 13,1)»¹⁶.

Ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι ἠθικὴ ἔννοια, ὅπως παρανοεῖται ἀπὸ πολλοὺς, ἀλλὰ ἔχει ὄντολογικὸ βᾶθος, πού σημαίνει ὅτι μόνο στὴν ἀγάπη, ὡς πνεῦμα καὶ δύναμη θυσίας τοῦ ἐγὼ χάριν τοῦ συνανθρώπου, εἶναι δυνατὴ ἡ τελείωση τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου. Στὴ συνάφεια αὐτὴ τὸ ἀντίθετο τῆς ἀγάπης, δηλαδή ὁ ἐγωισμός, ὡς ἐπιδίωξη τοῦ ἀτομικοῦ καὶ τοῦ συμφέροντος τῶν δικῶν μας, δὲν εἶναι κάτι τὸ φυσικὸ ἢ τὸ ἀθῶο, ἀλλὰ ἀποκαλύπτει μιὰ βαθιὰ διαστρόφη τοῦ ἀτόμου, ἡ ὁποία ἐκφράζεται σὰν ἕνας τρόπος ζωῆς, πού δὲν εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν ἀληθινὴν ἀνθρώπινη ὑπόσταση. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ βαθύτερος λόγος τοῦ «κενοῦ» πού νιώθουν οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς μας, παρ' ὅλο πού ἔχουν πολλὰς ὑλικὰς ἀνέσεις: ὅτι, δηλαδή, ζοῦν μιὰ ἐγωιστικὴ ζωὴ ἀντίθετη πρὸς αὐτό, πού εἶναι στὴν οὐσία του τὸ ἀνθρώπινο, ἀγάπη ὡς θυσία χάριν τοῦ συνανθρώπου. Ἡ ἔξοδος ἐκ τοῦ ἐγὼ, ὡς πνεῦμα καὶ δύναμη θυσίας πρὸς τὸν συνάνθρωπο, συνιστᾷ προσωπικὴ τελειότητα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ διαφέρει καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τῆ ζωῆ μας, στὸ ὅτι ἦταν μιὰ ζωὴ θυσίας χάριν τοῦ κόσμου, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ δικὴ μας, πού εἶναι συνήθως μιὰ ζωὴ συμφέροντος γιὰ μᾶς καὶ τοὺς δικούς μας¹⁷.

16. Βλ. Γ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΥ, (Ἄρχιμ.), «Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸν ἀπόστολον Παῦλον», *Ἐκκλ ΝΗ'*, 13-14 (1981), [σσ. 309-312], σ. 311.

17. Βλ. Μ. ΦΑΡΑΝΤΟΥ, «Θεὸς καὶ σύγχρονη πραγματικότητα», *Κοιν ΚΔ'*, 1 (1981), [σσ. 1-24], σ. 22έ. [= *Δογματικά καὶ Ἠθικά* I, Ἀθήναι 1983, (σσ. 13-33), σ. 32έ.]. Κατὰ τὸν R. PENNA, «ὁ χριστιανισμός, τόσο τοῦ Ἰησοῦ ὅσο καὶ τοῦ Παύλου, παροντοποιεῖται στὸν χῶρο τῆς κοινωνίας... Τόσο ὁ Ἰησοῦς ὅσο καὶ ὁ Παῦλος στὸ ἀπόσπασμα Ρωμ. 12-13 κατανοοῦν τὴν κοινότητα τῶν μαθητῶν καὶ τῶν χριστιανῶν... ὡς ἕναν χῶρο καινοτόμων κοινωνικῶν ἐμπειριῶν, ὡς ἕνα ἐργαστήρι ἀδελφοσύνης καὶ μεταμόρφωσης τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων, κυρίως ἀναφορικὰ πρὸς τοὺς ἀσθενέστερους: ἕναν χῶρο ὄχι μόνο μέριμνας γιὰ τὴν ἀτομικὴ τιμὴ καὶ τὴν τιμὴ τοῦ

Οί κοινωνικές σχέσεις στον κόσμο ρυθμίζονται με την αρχή της ανταπόδοσης. Ο άνθρωπος θεωρεί φυσικό να αγαπά όσους τον αγαπούν και να μισεί όσους τον μισούν. Το μίσος προς τους φίλους καταδικάζεται από την κοινή ανθρώπινη συνείδηση ως νοσηρή συμπεριφορά αλλά και η αγάπη προς τους έχθρους θεωρείται μωρία¹⁸. Κατά τον άπ. Παύλο, η αγάπη δεν έχει πέρατα ή όρια. Άρα, το να αγαπά κάποιος τους φίλους ή τους οικείους του δεν έχει ιδιαίτερο νόημα. Το να συμπάσχει με τους πάσχοντες δεν αποτελεί πρωτοτυπία. Η χωρίς όρια και προτιμήσεις αγάπη επιβάλλει την ισότητα. Όλοι είναι ίσοι όχι έξ' έπόψεως ικανοτήτων, άλλ' έξ' έπόψεως άποδοχής του μηνύματος της αγάπης. «Ύμᾶς δὲ ὁ κύριος πλεονᾶσαι καὶ περισσεῦσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς» (Α΄ Θεσ. 3,12)¹⁹, «ἐὰν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου, ψώμιζε αὐτόν· ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν· τοῦτο γὰρ ποιῶν ἄνθρωκος πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ» (Ρωμ. 12,20)· «ὁρᾶτε μὴ τις κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινι ἀποδοῖ, ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διώκετε [καὶ] εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας» (Α΄ Θεσ. 5,15), «μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες, προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων» (Ρωμ. 12,17)· «μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν» (Ρωμ. 12,21) καὶ «ἐργαζόμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας» (Γαλ. 6,10).

Με την αγάπη ὁ ξένος, ὁ άλλοεθνής, ὁ ἀλλόφυλος καὶ αὐτὸς ὁ ἐχθρὸς γίνεται ἀδελφός. Προνόμια ἢ ἐλλείψεις, ἀξιώματα ἢ ταπεινὴ καταγωγὴ, διαφορὲς ἐθνικότητας, θρησκείας, φυλῆς, φύλου καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως σχετικοποιούνται μπροστὰ στὴν ἀπόλυτη ἀξία τοῦ κάθε ἀνθρώπου²⁰. Ἡ παύλεια ἀνθρωπολογία δὲν ἐκλαμβάνει ποτὲ τὸν ἄνθρωπο ὡς μεμονωμένη ὑπαρξη

πλησίον, ἀλλὰ καὶ μαρτυρίας γνήσιων ἀγαπητικῶν σχέσεων», «Χριστιανοὶ καὶ πολιτικὴ ἐξουσία. Ὁρισμένα καινοδιαθηκικά δεδομένα» (μτφρ. Κ. Λιθηρόπουλος), Π. ΥΦΑΝΤΗ (ἐπιμ.), *Χριστιανικὸς βίος καὶ πολιτικὴ ἐξουσία. Ἱστορικὰ ζητήματα καὶ σύγχρονες προοπτικὲς στὴν Ἀνατολὴ καὶ στὴ Δύση*, Ἀθήνα 2015, [σσ. 199-230], σ. 229.

18. Βλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Χριστιανικὴ Ἠθική*, σ. 238.

19. Βλ. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, «“Φιλαδελφία” (Α΄ Θεσ. 4,9). Ἡ παύλεια παραίνηση γιὰ κοινωνικὴ συμπεριφορὰ τῶν Χριστιανῶν», *ΕΕΘΣΑΠΘ ΝΣ ΤΘ* 7 (1997), [σσ. 115-129], σσ. 123έ. καὶ 128έ. [= *Βιβλικὲς Μελέτες Β΄* (BB 16), Θεσσαλονίκη 2000, (σσ. 198-218), σσ. 209έ. καὶ 217έ.]. Πρβλ. C. BRADY, *Brotherly love. A study of the word φιλαδελφία and its contribution to the Biblical Theology of Brotherly love*, Fribourg 1961.

20. Βλ. Β. ΓΙΟΥΑΤΣΗ, «Φυλετικὲς διακρίσεις. Ὁρθόδοξη προσέγγιση τοῦ προβλήματος», *Ἀναφορὰ εἰς μνήμην Μητροπολίτου Σάρδεων Μαξίμου 1914-1986*, Τόμος Δεύτερος, Γενεὴν 1989, [σσ. 35-52], σ. 47.

ἀλλὰ προϋποθέτει πάντοτε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ συνανθρώπου, τοῦ «ἄλλου» ἀνθρώπου²¹. Ὁ «ἄλλος»²² μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ φίλος, ὁ ἐχθρὸς ἢ ὁ ἀντίπαλος, ὁ συγγενής, ὁ γνωστός, ὁ ἄγνωστος ἢ ὁ ξένος. Στὴν κοινωνικὴ συνάντηση καὶ ἐπικοινωνία ἢ σημασιολογικὴ αὐτὴ πολλαπλότητα ἐκδιπλώνεται σὲ μιὰ τυπολογία σχέσεων ποὺ ἐκφράζεται μὲ συναισθήματα καταλλαγῆς ὡς φιλία ἐγγύτητα ἢ μὲ ἀπροκάλυπτη ἀντιπάθεια ὡς ἀπειλὴ καὶ ἐχθρότητα.

Τὴν πολέμια ἐχθρότητα τοῦ «ἄλλου» γνώρισε ὁ προχριστιανικὸς Παῦλος στὸ πρόσωπο τοῦ πρωτομάρτυρα Στεφάνου κατὰ τὸ λιθοβολισμό του: «Ὁ Σαῦλος δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ» (Πράξ. 7,60). Τό «καθ' ὑπερβολὴν» μῖσος τὸν μετέτρεψε σὲ φανατικὸ διώκτη τῶν «ἄλλων» χριστιανῶν. «Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνεται τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος, σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας παρεδίδου εἰς φυλακὴν» (Πράξ. 8,3) καὶ «προσελθὼν τῷ ἀρχιερεὶ ἤτησατο παρ' αὐτοῦ ἐπιστολὰς εἰς Δαμασκὸν πρὸς τὰς συναγωγὰς, ὅπως ἐάν τις εὔρη τῆς ὁδοῦ ὄντας, ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς Ἱερουσαλήμ» (Πράξ. 9,1-2). Εἶναι χαρακτηριστικὰ καὶ τὰ χωρία: «Ζηλωτῆς ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ... ὃς ταύτην τὴν ὁδὸν ἐδίωξα ἄχρι θανάτου, δεσμεύων καὶ παραδιδούς εἰς φυλακὰς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας... ἐπιστολὰς δεξάμενος πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς εἰς Δαμασκὸν ἐπορευόμεν, ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας δεδεμένους εἰς Ἱερουσαλήμ ἵνα τιμωρηθῶσιν» (Πράξ. 22,3-5) καὶ «ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐδίωκον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπόρθουν αὐτήν» (Γαλ. 1,13).

Γιὰ τὸν χριστιανὸ Παῦλο ὁ «ἄλλος» γίνεται «πλησίον»²³ (Ρωμ. 13,9-10· 15,2· Ἐφεσ. 4,25), «ἀδελφός» (Ρωμ. 1,13· 7,14· 8,12· 10,1· 11,25· 12,1· 15,14· 16,17· Α' Κορ. 1,10-11.26 κ.α.), «συνεργός» (Ρωμ. 16,3· Α' Κορ. 3,9· Β' Κορ. 1,24· 8,23· Φιλιπ. 2,25 κ.α.), «κοινωνός» (Β' Κορ. 1,7· 8,23· Φιλήμ. 17), «συστρατιώτης» (Φιλιπ. 2,25· Φιλήμ. 2), «τέκνον ἀγαπητόν» (Α' Κορ. 4,14· Ἐφεσ. 5,1), «υἱὸς Θεοῦ» (Ρωμ. 8,14· Γαλ. 3,26). Ὁ «ἄλλος» ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος προκαλεῖ

21. Βλ. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Ὁ πλησίον στὴν Ἁγία Γραφή καὶ σὲ ἄλλα Ἱερά Κείμενα τῶν Ὁρθοκλειῶν», *Σπουδὴ στὴν κατακόρυφη καὶ ὀριζόντια κοινωνικότητα*. Τιμητικὸς Τόμος στὸν Ὁμότιμο Καθηγητὴ Βασίλειο Τ. Γιούλτσι, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 145 [= *Βιβλικές Μελέτες Δ'* (BB 40), Θεσσαλονίκη 2007, σ. 100].

22. Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ «ἄλλου» ὅπως χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ καὶ ἀνθρωπιστικὴ ἐπιστήμη βλ. Β. ΓΙΟΥΛΤΣΗ, *Ἡ «ἄλλη» θέαση τοῦ κοινωνικοῦ*, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 119-128.

23. Βλ. Α. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, «Ὁ ἄλλος ὡς πλησίον. Μετακοινωνικὴ προσέγγιση τῆς ἑτερότητας», *ΕΕΘΣΠΑ ΛΘ'* (2004), σσ. 329-339.

συναισθήματα άποστροφής ή ξενοφοβίας²⁴ και βιώνεται πολλές φορές ως άπειλή, μπορεί να μετακινηθεί από «μακράν» σε «έγγυς», να γίνει «πλησίον». Στην προοπτική αυτή ο ξένος, ο άλλοεθνής, ο αλλόφυλος και αυτός ο έχθρος γίνεται αδελφός. Τη νέα αυτή διανθρώπινη σχέση ως καρπός της πίστεως και του βιώματος εν Χριστώ εκφράζει ο άπ. Παύλος: «Πάντες γάρ υιοί Θεού έστε δια της πίστεως εν Χριστώ Ίησοϋ· όσοι γάρ εις Χριστόν έβαπτίσθητε, Χριστόν ενεδύσασθε. Ουκ ένι Ίουδαίος, ουδέ Έλλην, ουκ ένι δούλος ουδέ έλεύθερος, ουκ ένι άρσεν και θήλυ· πάντες γάρ υμεις εις έστε εν Χριστώ Ίησοϋ» (Γαλ. 3,26-28).

Άπό τó γεγονός ότι ο πολιτισμικός πλουραλισμός και ή θρησκευτική πολυμορφία είναι καθοριστικοί παράγοντες ύπάρξεως και λειτουργίας μιάς σύγχρονης άνοικτης κοινωνίας προκύπτει τó έρώτημα: Στην άπόλυτη θέση του άπ. Παύλου, ο όποιος θεωρεί άδιανόητο κάθε «έτερον ευαγγέλιον» και έκλαμβάνει ως δαιμονική την πολυθεία του ειδωλολατρικού κόσμου, «άλλ' ήμιν εις Θεός ο Πατήρ έξ ου τά πάντα και ήμεις εις αυτόν, και εις Κύριος Ίησοϋς Χριστός δι' ου τά πάντα και ήμεις δι' αυτού» (Α' Κορ. 8,6), ποιά σημεία των έπιστολών του ή της ίεραποστολικής του δραστηριότητας ενέχουν τη δυνατότητα θετικής άποτίμησης θρησκευτικών άντιλήψεων και με ποιόν τρόπο μπορεί να έπιτευχθεί ή άναγκαία κοινωνική συνοχή, ως προϋπόθεση για την ειρηνική συμβίωση των ανθρώπων και των λαών;

Για τόν άπ. Παύλο ή πρώτη και άμεση προτεραιότητα είναι ο άνθρωπος και οι σχέσεις του με τόν Θεό και τούς συνανθρώπους του, σε μιά κοινωνία εκκλησιολογικά θεμελιωμένη και σωστικά για τόν άνθρωπο και τόν κόσμο λειτουργούσα. Ή κοινή τύχη Ίουδαίων και Έθνικών στην άπομάκρυνση από τόν Θεό, έφόσον «πάντες ήμαρτον και ύστεροϋνται της δόξης του Θεού» (Ρωμ. 3,23), και τó όραμα της κοινής σωτηρίας, έφόσον ο Θεός «πάντας ανθρώπους θέλει σωθηναι και εις επίγνωσιν άληθείας έλθειν» (Α' Τιμ. 2,4) άποτελοϋν τη βι-

24. Βλ. Β. ΓΟΥΛΤΣΗ, «Ό “άλλος” ως “πλησίον”. Ή ύπέρβαση της ξενοφοβίας στη θεολογία του Άποστόλου Παύλου», *Ό άνθρωπος κατά τόν Άπόστολο Παύλο, Η΄ Παύλεια. Πρακτικά Διεθνούς Έπιστημονικού Συνεδρίου* (Βέροια, 26-28 Ίουνίου 2002), Βέροια 2002, σ. 103έ. «Ό νέος σήμερα βλέπει τόν διπλανό του ως ξένο, περιθωριακό, άνύποπτο να μπορέσει να κατανοήσει τó μυστήριο του “άλλου” και του διαφορετικού. Είναι τó πέρασμα από τη φιλοξενία στην ξενοφοβία... Πώς θα συνυπάξει με τόν έτερόδοξο, τόν έτερόθρησκο και τόν άθρησκο για να έτοιμασθει για την πολυπολιτισμική κοινωνία, πού θα είναι ή κοινωνία του 21ου αιώνα;», Κ. Β. ΖΟΡΜΠΑ, *Ευρώπη – Θρησκεία – Πολιτισμός*, Άθήνα 2003, σ. 147έ.· Α. ΜΕΜΜΙ, *Le racisme*, Paris 1982, σσ. 115-118 και 205-210.

βλική βάση για μιὰ ἠθικὴ ἀντιμετώπιση κάθε ἀνθρώπου, γνωστοῦ ἢ ἀγνώστου, ὁμόθρησκου ἢ ἑτερόθρησκου.

Στὸν ἀποστολικὸ ὕμνο τῆς ἀγάπης Α΄ Κορ. 13 ὡς ιδιότητες τῆς ἀγάπης ἐξαιρῶνται ἡ ὑπομονή, ἡ μακροθυμία, ἡ ἐλπίδα, χαρακτηριστικὰ ποὺ θεμελιώνουν μιὰ θεολογία τῆς ἀνεξιθρησκείας²⁵. Στὸ τέλος τοῦ ὕμνου ἡ ἀγάπη θεωρεῖται «μείζων» τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδος· ὅμοια καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ ὕμνου τονίζεται ὅτι καὶ ἂν ἀκόμη ἔχει κανεὶς «πᾶσαν τὴν γνῶσιν» καὶ «πᾶσαν τὴν πίστιν», χωρὶς τὴν ἀγάπη δὲν ἔχει καμμία ὑπόστασι²⁶.

Στὸ λόγο του στὸν Ἄρειο Πάγο (Πράξ. 17) παρὰ τὴν πλήρη ἀντίθεση τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας γιὰ τὴν κρίση καὶ τὴν ἀνάστασι πρὸς τὴν ἑλληνικὴ ἀντίληψη περὶ θανάτου, κοινὸ σημεῖο ἐπαφῆς ἀποτελεῖ ἡ φράση τοῦ Στωικοῦ ποιητῆ Ἄρατου: «τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν» (Πράξ. 17,28), περὶ τῆς συγγενείας Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων (πρβλ. «ἐποίησέν τε ἐξ ἑνὸς πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ παντὸς προσώπου τῆς γῆς, ὀρίσας προστεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν ζητεῖν τὸν Θεόν, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὔροιεν, καὶ γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἐκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα» (Πράξ. 17,26-27). Ἡ θέσι τοῦ Χριστιανισμοῦ σὲ ἓνα θρησκευτικὸ πλουραλισμὸ δὲν σημαίνει ἰσοπέδωσι ὅλων τῶν χριστιανικῶν πεποιθήσεων ἀλλὰ ἀναγνώρισι τοῦ δικαιώματος τοῦ κάθε ἀνθρώπου νὰ ἔχει τὴ δική του πίστι. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ ἀπ. Παύλου σὲ «ιδιώτας» καὶ «ἀπίστους», «ἐὰν οὖν συνέλθῃ ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτό... εἰσέλθῃ δὲ τις ἄπιστος ἢ ιδιώτης...» (Α΄ Κορ. 14,23-24) δείχνει τὸ ἀνοιγμα τῆς λειτουργικῆς συνάξεως γιὰ τοὺς «ἐκτός» τῆς Ἐκκλησίας²⁷.

Ἡ οἰκουμενικότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν σημαίνει μισαλλοδοξία καὶ φανατισμὸ, οὔτε ὅμως καὶ ἡ ἀνεκτικότητα στὶς ἄλλες θρησκευτικὲς δοξασίες ἀποτελεῖ γιὰ τὸ χριστιανὸν παραίτησι ἀπὸ τὴ βεβαιότητά του γιὰ τὸ «ὑπερέχον τῆς γνώσεως Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου» (Φιλιπ. 3,8). Αὐτὸ μαρτυρεῖ: (i) Ἡ πολυ-

25. Βλ. I. BROER - R. SCHLUTER, *Christentum und Toleranz*, Darmstadt 1996, σσ. 57-82.

26. Βλ. I. ΚΑΡΒΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Ὁ θρησκευτικὸς πλουραλισμὸς τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τῆς σημερινῆς Εὐρώπης», Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ὁ Εὐρωπαϊκὸς Πολιτισμὸς, Γ΄ Παύλεια. Πρακτικὰ Διεθνῶνς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου (Βέροια, 26-28 Ἰουνίου 1997), Βέροια 1997, [σσ. 179-195], σ. 191 [= *Βιβλικὲς Μελέτες Β΄* (BB 16), Θεσσαλονίκη 2000, (σσ. 163-181), σ. 177ε.]. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ὁ θρησκευτικὸς πλουραλισμὸς τῆς ἐποχῆς τῆς ἐμφάνισις τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ σημερινοῦ κόσμου», *Καθ' ὁδόν* 16 (2000), [σσ. 19-28], σ. 26.

27. Βλ. A. DESTRO - M. PESCE, «“Ὁριακότητα” καὶ “Ὀλοκλήρωσι”». Ἡ Ἐκκλησία καὶ “οἱ ἐκτός” κατὰ τὸν ἀπ. Παῦλο (Ἀνθρωπο-Κοινωνιολογικὴ θεώρησι)», μτφρ. Π. Βασιλειάδη - Φ. Κεραμίδα - Γιαννοπούλου, *ΔΒΜ* 15 (1996), [σσ. 38-51], σ. 44.

τιστική αλλά και ιεραποστολική προσαρμοστικότητα του άπ. Παύλου, «γέγονα τοῖς πᾶσι τὰ πάντα» (Α΄ Κορ. 9,22), ἡ ὁποία δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ ἀναγνώριζε δαιμονικὲς δυνάμεις πίσω ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸ πλουραλισμὸ τῆς ἐποχῆς του καὶ τὴν κενότητα τῆς ζωῆς τῶν ὀπαδῶν τῶν εἰδώλων. (ii) Ἡ περίπτωση τοῦ κηρύγματος στὴ Θεσσαλονίκη ὅπου τὰ ἀποτελέσματα τοῦ εὐαγγελιστικοῦ του ἔργου συνοψίζονται στὴ φράση: «ἐπεστρέψατε πρὸς τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν εἰδώλων δουλεύειν Θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ» (Α΄ Θεσ. 1,9). Ἡ κριτική καὶ διαλογική αὐτὴ στάση ἀπέναντι στὸν σύγχρονο κόσμο προστατεύει τὴν Ἐκκλησία ἀπὸ τὸν συγκρητισμὸ καὶ δημιουργεῖ ἕνα μοναδικὸ δεσμὸ ποὺ κάνει δυνατὴ τὴν παγκοσμιότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ. «Πρωταγωνιστὴς αὐτῆς τῆς κοσμοπολιτικῆς διάστασης τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος, ποὺ δὲν ἐσήμαινε οὔτε νοθεία τῆς χριστιανικῆς πίστεως οὔτε συγκρητικὴ ἐρωτοτροπία, εἶναι ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ποὺ δὲν ἦταν ἕνας συμβιβαστικὸς συμφεροντολόγος, ποὺ ἀποσκοποῦσε νὰ κερδίσει τὸν κόσμο... συμβιβαζόμενος μὲ τὸ πνεῦμα του. Μένει ἀκράδαντος στὰ θεμέλια τῆς πίστεως, ποὺ τὴν κάνει προσιτὴ σ' ὅλα τὰ ἔθνη, χωρὶς ν' ἀρνεῖται τὴν οἰκειότητά του στὴν πολιτιστικὴ παράδοση τοῦ λαοῦ του... Μ' αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις ἀναπτύσσει μιὰ ὀλοκληρωτικὴ ἰκανότητα μὲ τὴν ὁποία κατώρθωσε νὰ διαφυλάξει κάθε ἀξιόλογο ἀπὸ τὴν παράδοσή του, ἐλεύθερος, ἀνοιχτὸς ταυτόχρονα γιὰ τὴ συνάντησιν μ' ἄλλους πολιτισμοὺς καὶ διαφορετικὲς παραδόσεις»²⁸.

Ἡ συμβολὴ τῆς Παύλειας διδασκαλίας στὸ ἀνθρώπινο γίγνεσθαι εἶναι θεμελιώδους σημασίας καὶ καθοριστικῆς σπουδαιότητος στὴ διαμόρφωση τῶν κοινωνικῶν δομῶν καὶ τῶν θεσμικῶν λειτουργιῶν τῆς ἀρχέγονης, ἀλλὰ καὶ κάθε σύγχρονης ἐν Χριστῷ κοινωνίας. Ὁ παιδαγωγικὸς καὶ μεταμορφωτικὸς λόγος τοῦ άπ. Παύλου ὡς διαχρονικὴ πρόκληση ἀσκεῖ θετικὴ ἐπίδραση στὶς ἐξελίξεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν λαῶν. Τὸ «κοινωνεῖν» κατανοεῖται ὡς ἀγαπητικὴ σχέση πρὸς τὸν συνάνθρωπο, ἡ ὁποία προϋποθέτει τὴν ὑπέρβαση τοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ, τὴν ἀναγνώριση τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσότητος καὶ ἀλληλεγγύης καὶ πραγματώνεται ὡς διακονία τῶν ἀνθρώπων καὶ κοινὴ ἀναφορὰ πρὸς τὸν Θεό.

28. Βλ. Α. ΚΑΛΛΗ, «“Ἐθνῶν Ἀπόστολος” (Ρωμ. 11,13). Ὁ Παύλειος διάλογος ὡς ἐκκλησιολογικὴ ἀρχὴ στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ σύγχρονου κόσμου», *Ἐκκλησία καὶ Κόσμος κατὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, Ζ΄ Παύλεια*. Πρακτικὰ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου (Βέροια, 26-28 Ἰουνίου 2001), Βέροια 2001, [σσ. 175-186], σ. 181έ.

3. Ἡ Λογεία ὡς πρότυπο ἄσκησης τῆς ἀγάπης καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης τῶν Χριστιανῶν

Ἡ λέξις «λογεία» ἢ «λογία» προέρχεται ἀπὸ τὸ ρῆμα «λογεύω», ποῦ σημαίνει τὴ συλλογὴ χρημάτων ἢ ἄλλων ὑλικῶν ἀγαθῶν²⁹. Μὲ τὸν ὄρο «λογεία» ὁ ἅπ. Παῦλος χαρακτηρίζει τὴ βοήθεια τῶν ἐξ ἔθνῶν Χριστιανῶν πρὸς τοὺς πτωχοὺς ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανῶν τῶν Ἱεροσολύμων («Περὶ δὲ τῆς λογείας τῆς εἰς τοὺς ἀγίους» Α΄ Κορ. 16,1). Ἐὰν τὸ Εὐαγγέλιο τῆς Κρίσεως ὑπογραμμίζει καὶ περιγράφει τὰ ἀξιολογικὰ κριτήρια βάσει τῶν ὁποίων θὰ κριθοῦν οἱ ἄνθρωποι στὴ μέλλουσα Κρίση, ὁ ἅπ. Παῦλος μὲ τὸν Ὑμνο τῆς Ἀγάπης (Α΄ Κορ. 13) θεωρητικοποιεῖ στὴν ποιητικὴ τῆς ἔκφραση αὐτὴν τὴν ἀγάπη. Τὴν μεταγράφει ὀρίζοντάς τιν ἐμπειρικὰ-ἐνεργητικὰ (ἢ ἐκτελεστικὰ) στὴν πιὸ ἐνεργητικὴ ὄντολογία³⁰. Ἡ ὀργάνωση καὶ διεξαγωγή τῆς λογείας ἀπὸ τὸν ἅπ. Παῦλο καὶ τοὺς συνεργάτες του σηματοδοτεῖ τὴν ἀφετηρία μιᾶς νέας ἐποχῆς καὶ τὴν καθιέρωση πρωτόγνωρων ἀρχῶν στὶς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Ὁρθῶς παρατηρεῖται ὅτι «ἡ ἐπιλογή τῆς λέξεως δὲν ὑπαινίσσεται καμμία ἀναφορὰ σὲ κάποιον ὑπολογισμό, ἐκτίμηση ἢ ἐπιβολὴ φόρου, ποῦ ἡ μητέρα Ἐκκλησία θέτει στοὺς ἐξ ἔθνῶν Χριστιανούς»³¹.

Τὸ πρόγραμμα τῆς λογείας³² συνιστᾶ μία ἀπὸ τὶς πλέον σημαντικὲς κοινωνικὲς δραστηριότητες τῶν ἀρχέγονων ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων. Ἐκφράζει

29. Βλ. W. BAUER, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature* (ed. W. F. Arndt, F. W. Gingrich and F. W. Danker), [BAGD], Chicago 1979· H. G. LIDELL / R. SCOTT, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1953 [= *Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης* (μτφρ. Ξ. Μόσχου, ἐπιμ. Μ. Κωνσταντινίδη), Ἀθῆναι].

30. Βλ. Α. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, «Πολιτισμὸς τῆς ἀγάπης», *Ἰγνηλασίες* [Ἀναλόγιο κατ΄], Ἀθῆνα 2007, [σσ. 74-86], σ. 78.

31. Κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Πτολεμαίων εἰσπράττονται φόροι ἄλατιοῦ καὶ ὄβολων («λογεία ἀλικῆς καὶ ὄβολοῦ»), χορτονομῆς («λογεία χλωρῶν»), ἀναχωμάτων ἢ φραγμάτων («λογεία τοῦ χωματικοῦ») καὶ ἀκίνητης περιουσίας («λογεία γῆς»). Βλ. P. ARZT-GRABNER / R. E. KRITZER / A. PARATHOMAS / F. WINDER, *1. Korinther, Papyrologische Kommentare zum Neuen Testament*, Band 2, [PKNT 2], Göttingen 2006, σ. 506. Πρβλ. Σ. ΣΑΚΚΟΥ, «Ἡ λογία τοῦ ἀποστόλου Παύλου στὴ Μακεδονία», *Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ἡ Μακεδονία*, Β΄ Παύλεια. Πρακτικὰ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου (Βέροια, 26-28 Ἰουνίου 1996), Βέροια 1996, [σσ. 219-236], σ. 221έ.

32. Βλ. Π. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ, *Χάρις – Κοινωνία – Διακονία. Ὁ κοινωνικὸς χαρακτήρας τοῦ παύλειου προγράμματος τῆς λογείας: Εἰσαγωγή καὶ ἐρμηνευτικὸ ὑπόμνημα στὸ 2Κορ 8-9* [BB 2], Θεσσαλονίκη 1985· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Οἱ κοινωνικὲς συνέπειες τῆς παύλειας θεολογίας», μτφρ. Μ. Παπανικολάου, *ΔΒΜ 27Α* (2009), σσ. 51-72.

τή συλλογική προσπάθεια τῶν πρώτων Χριστιανῶν νὰ σταθοῦν ἀλληλέγγυοι στοὺς ἔχοντες ἀνάγκη ἀδελφούς τους³³. Μὲ τὴν κοινοτική καὶ τὴ διακοινοτική οἰκονομική βοήθεια ἐκφράζεται ἡ ἴδια βασική ἀλήθεια τοῦ Χριστιανισμοῦ ποὺ εἶναι ἡ ἀλληλεγγύη³⁴ καὶ ἡ συνάντηση μὲ τὸν ἄλλο, ὅποιος καὶ ἂν εἶναι αὐτός, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ γλῶσσα, τὴ φυλὴ, τὸ ἔθνος, τὴ θρησκεία, τὴν κουλτούρα. «Τὸ φιλανθρωπικὸν ἔργον ὡς ἰδιαίτερα καὶ πλέον συγκεκριμένη μορφή ἐκδηλώσεως τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης πραγματοποιεῖται ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας εἴτε ὡς αὐθόρμητος ἐκδήλωσις τῶν μελῶν αὐτῆς εἴτε ὡς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὀργανωμένη προσπάθεια τῶν ἐπὶ μέρους χριστιανικῶν κοινοτήτων ἢ τῆς ὅλης χριστιανικῆς κοινωνίας»³⁵.

Ἡ ἰδιοκτησία, ποὺ συνήθως διαχωρίζει κοινωνικὰ τοὺς ἀνθρώπους, αἴρεται μὲ τὸν θεσμὸ τῆς κοινοκτημοσύνης στὴν πρώτη Ἐκκλησία καὶ γίνεται στοιχεῖο ἐνότητας, ἔκφραση τῆς νέας ἐν Χριστῷ κοινωνίας. Οἱ Χριστιανοὶ δὲν ἀρνοῦνται τὴν ἰδιοκτησίαν τους, ἀλλὰ ἀπὸ ἀγάπη τὴ θεωροῦν, ἐκούσια καὶ ὄχι ἐξ ἀνάγκης, κοινὸ ἀγαθὸ γιὰ τὴν οἰκοδομὴ καὶ τὴν προαγωγή τῆς κοινῆς ζωῆς³⁶. «Μὲ τὴν ἐπέκταση δὲ τοῦ θερμοῦ τῆς κοινοκτημοσύνης καὶ στὶς ὑπόλοιπες κοι-

33. Βλ. Χ. ΑΤΜΑΤΖΙΔΗ, «Ἡ λογεία ὡς πρότυπο ἄσκησης τῆς ἀγάπης καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης μεταξύ τῶν Χριστιανῶν», *Ἐρημηνευτικὲς καὶ θεολογικὲς προσεγγίσεις στὴν Καινὴ Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη 2014, σσ. 223-247.

34. «Μὲ τὸν ὄρο ἀλληλεγγύη χαρακτηρίζεται, στὸ πλαίσιο τῆς θεολογίας, ἡ κοινωνική καὶ πολιτική συνέπεια καὶ ἔκφραση τῆς χριστιανικῆς ἐντολῆς τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον [...] ἡ ἑλληνική λέξη “ἀλληλεγγύη” σημαίνει ὁ ἕνας νὰ βρισκεται κοντὰ στὸν ἄλλον, νὰ εἶναι ἐγγύς, πλησίον, γιὰ τὸν ἄλλον. Θεωρῶ ὅτι μὲ τὴ λέξη ἀλληλεγγύη ἐκφράζεται ξεκάθαρα τὸ νόημα τῶν λόγων τοῦ Χριστοῦ στὴν παραβολὴ τοῦ Καλοῦ Σαμαρείτου (Λουκ. 10,25-37), ὅταν ὁ Ἰησοῦς στὸ ἀρχικὸ ἐρώτημα τοῦ νομικοῦ πρὸς αὐτόν “Καὶ τίς ἐστί μου πλησίον;” (Λουκ. 10,29) ἀπαντᾷ μὲ ἓνα ἐρώτημα: “Τίς οὖν τούτων τῶν τριῶν, πλησίον δοκεῖ σοι γεγονέναι τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς ληστές;” (Λουκ. 10, 37)», Κ. ΔΕΛΗΚΩΣΤΑΝΤΗ, «Ὁ πολιτισμὸς τῆς ἀλληλεγγύης στὴν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία», *ΕΠΕΘΧΗ* (2015), [σσ. 361-375], σσ. 368-370.

35. Βλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ, «Ἡ χριστιανική κοινωνία καὶ ὁ κόσμος», *ΕΕΘΣΑΠΘ* 12 (1967), [σσ. 3-109], σ. 95.

36. «...δὲν ἔχουμε στὴν πρώτη Ἐκκλησία ἓνα εἶδος συμβολισμοῦ ὡς κοινωνικὸ πρόγραμμα ἢ ἰδεώδεις, ἀλλὰ τὴν ἐμπρακτικὴ καὶ ἐλεύθερη ἄσκηση τῆς ἀγάπης, ἡ ὁποία ὑπερβαίνει ἅπειρα τὴν ἱστορική ἀνάγκη τῆς ἰδιοκτησίας καὶ κάθε εἶδους ἐγωισμό [...] ἡ ἀκτημοσύνη, ὡς στάση καὶ πράξη ζωῆς, εἶναι νίκη κατὰ τοῦ κόσμου καὶ τῶν δυνάμεων, ποὺ ἐμφωλεύουν σ' αὐτόν, τέλεια ἔκφραση τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐν Χριστῷ ἐλευθερίας», Ι. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Θεολογικὸ Ὑπόμνημα στὶς Πράξεις Ἀποστόλων*, Μέρος Α: Κεφ. 1-12, Ἀθήνα 1992, σσ. 160, 162 καὶ 158. Πρὸβλ. Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΟΥ, «Ἡ κοινοκτημοσύνη ἐν τῇ πρώτῃ Ἐκκλησίᾳ», *Βιβλικὰ Μελετήματα*, Τεύχος Β', Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 251-278.

νότητες (βλ. Α΄ Κορ. 11,17 ἐ.έ.) καὶ τὸ θεσμὸ τῶν “λογιῶν” δημιουργήθηκε de facto μιὰ *διακοινοτική ἐνότητα* σὲ παγχριστιανικὸ ἐπίπεδο ὥστε ὅλη ἡ ἀνά τὸν κόσμον Ἐκκλησία νὰ ἐμφανίζεται ὡς μία ἐν Χριστῷ κοινοπολιτεία, μία παγκόσμια κοινότητα καὶ ἐν Χριστῷ κοινωνία, ὄχι μόνον πίστεως ἀλλὰ καὶ ἐνὸς κοινοῦ τρόπου ζωῆς, ποῦ ἐκδηλωνόταν ὡς ἀγάπη»³⁷.

Ἡ ἀρχαία Ἐκκλησία δὲν κηρύττει μόνον θεωρητικὰ τὴν καινὴ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐφαρμόζει κατὰ τρόπο θαυμαστό. Ὁ Λουκιανὸς (τέλη τοῦ 2οῦ αἰ.) ὁμολογεῖ περὶ τῶν Χριστιανῶν: «Ὁ πρῶτος αὐτῶν νομοθέτης μετέδωκεν εἰς αὐτοὺς τὴν πεποίθησιν, ὅτι εἶναι ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους. Ἀναπτύσσουν μιὰν ἀπίστευτον εὐκνησίαν, εὐθύς ὡς συμβῆ τι, ἀφορῶν εἰς τὰ κοινωνικὰ αὐτῶν ἐνδιαφέροντα». Καὶ ὁ Τερτυλλιανὸς ἀναφέρει: «Ἡ ὑπὲρ τῶν ἀβοηθήτων πρόνοια ἡμῶν, ἡ ὑφ’ ἡμῶν ἐξάσκησις τῆς ἀγάπης εἶναι παρὰ τοῖς ἐχθροῖς ἡμῶν τὸ διακριτικὸν ἡμῶν γνώρισμα: “Ἴδετε, λέγουν, πῶς ἀγαποῦν ὁ εἷς τὸν ἄλλον” –οἱ ἴδιοι μισοῦν ὁ εἷς τὸν ἄλλον– “καὶ πῶς εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἀποθάνουν ὁ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἄλλου”»³⁸. Ἡ Ἐκκλησία δημιουργεῖ μία νέα κοινωνία, ἡ ὁποία δὲν γνωρίζει διακρίσεις Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, πλουσίων καὶ πτωχῶν, δούλων καὶ ἐλευθέρων, ἀλλὰ ἀποτελεῖ τὸ μυστικὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. «Καθὰ περ γὰρ τὸ σῶμα ἐν ἔστιν καὶ μέλη πολλὰ ἔχει, πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ ἐνός, πολλὰ ὄντα, ἐν ἔστιν σῶμα, οὕτως καὶ ὁ Χριστός· καὶ γὰρ ἐν ἐνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἐν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δούλοι εἴτε ἐλεύθεροι, καὶ πάντες εἰς ἐν Πνεῦμα ἐποτίσθημεν» (Α΄ Κορ. 12,12-13).

Ἡ εἰκόνα τοῦ σώματος ἐπιτρέπει στὸν ἀπ. Παῦλο νὰ καταδείξει: τὸν ἀδιάσπαστο καὶ δυναμικὸ σύνδεσμο ὅλων τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι ὁ κάθε ἄνθρωπος ἔχει ἓνα δικό του πεδίο δραστηριότητος τὸ ὁποῖο, ἂν καὶ μοναδικό, δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἔξω ἀπὸ τὸ ὅλο σῶμα, αὐτοτελῶς, αὐθαίρετα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πληρότητα τοῦ σώματος. Κάθε μέλος δὲν συνιστᾷ ἀπλῶς ἓναν τροχὸ τῆς κοινωνικῆς διαδικασίας, ἀλλὰ ἔχει μιὰ ζωτικῆς σημασίας λειτουργικότητα. «Νυνὶ δὲ ὁ Θεὸς ἔθετο τὰ μέλη, ἐν ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ σώματι καθὼς ἠθέλησεν. εἰ δὲ ἦν τὰ πάντα ἐν μέλος, ποῦ τὸ σῶμα; νῦν δὲ πολλὰ μὲν μέλη, ἐν

37. Βλ. Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, (Πρωτοπρ.), «Ὁρθοδοξία καὶ κοινωνικοπολιτικὴ διακονία (Ἀπόπειρα εἰσαγωγικῆς πρόσβασης)», *Ἡ Ὁρθοδοξία ὡς πολιτικὴ διακονία* (Συνάντησις 1), Λευκωσία 1984, σ. 28έ.

38. Βλ. τὰ παραθέματα τοῦ Ε. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, «Φιλανθρωπία», *ΘΗΕ* 11 (1967), [στήλ. 1037-1056], στήλ. 1041-1043.

δὲ σῶμα. οὐ δύναται δὲ ὁ ὀφθαλμὸς εἰπεῖν τῇ χειρὶ· χρεῖαν σου οὐκ ἔχω, ἢ πάλιν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσίν· χρεῖαν ὑμῶν οὐκ ἔχω» (Α΄ Κορ. 12,18-21).

Ἡ διακονία ἀσφαλῶς καλύπτει τὴν ἐνδοεκκλησιαστικὴ δραστηριότητα, ἐπεκτείνεται ὁμως καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτήν, σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς ἀνθρώπινης τραγωδίας. Ἀγκαλιάζει τὸν ἀνθρώπινο πόνο καὶ τὴν ἀνθρώπινη ἀγωνία ὅπου καὶ ἂν βρίσκονται. Ὅπως τὰ ἀνθρώπινα μέλη κατὰ πρῶτο λόγο ἐξυπηρετοῦν τὸ σῶμα, συγχρόνως ὁμως εἶναι ἀνοίγματα καὶ περάσματα ποῦ συνδέουν τὸ συγκεκριμένο ἀνθρώπινο πρόσωπο μὲ τὸν κόσμο, ἔτσι καὶ ἡ προσφορὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀποβλέπει στὸν κόσμο ὅλο³⁹. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ καινούργιο τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅτι δηλαδὴ οἰκοδομεῖ μιὰ κοινότητα, ἡ ὁποία στηρίζεται στὸ «ὃς ἂν θέλῃ μέγας γενέσθαι ἐν ὑμῖν ἔσται ὑμῶν διάκονος, καὶ ὃς ἂν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος ἔσται πάντων δοῦλος» (Μάρκ. 10, 43-44). Αὐτὴ ἡ ἀντίστροφη πρὸς τὴν ἀνθρώπινη νοοτροπία κίνηση, αὐτὴ ἡ γιὰ τὰ ἀνθρώπινα μέτρα ἀκατανόητη ἀρχὴ στηρίζεται στὸ ἴδιο τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος ἦλθε ἐν μέσῳ ἡμῶν ὄχι ὡς «ὁ ἀνακείμενος», ἀλλὰ «ὡς ὁ διακονῶν» (Λουκ. 22,27). «Καὶ γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθεν διακονηθῆναι ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν» (Μάρκ. 10,45)⁴⁰.

Ὁ Χριστιανὸς ποῦ ζεῖ μὲ ἀγάπη δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀνεχθεῖ ἰδιαίτερα τὴν ὑπαρξὴ δυστυχίας, φτώχειας, καταπίεσης καὶ ἐκμετάλλευσης ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο καὶ ἐπιζητεῖ μέσῳ τῆς διακονίας του νὰ ἐξαλείψει τὶς καταστάσεις αὐτές. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἔργο τῆς διακονίας συνδέθηκε ἄμεσα μὲ τὴ σύναξη τῶν Χριστιανῶν γιὰ τὴν τέλεση τῆς θείας Εὐχαριστίας⁴¹. Ἡ

39. Βλ. Κ. ΣΚΟΥΤΕΡΗ, «Ἐκκλησία καὶ διακονία (Μελέτη τῆς περικοπῆς Α΄ Κορινθ. 11,17-12,31)», *ἘκκλΚήρ Α΄* (1989), [σσ. 208-222], σ. 220έ.

40. «Ὁ Χριστός, ἄσχετα ἀπὸ τὸ πῶς τὸν περιέμεναν οἱ διάφορες πολιτικοθρησκευτικὲς παρατάξεις τῶν Ἰουδαίων, δὲν ἤρθε σὰν πολιτικὸς ἢ θρησκευτικὸς ἀνακαινιστής. Σκοπὸς τῆς ἐλευσῆς του δὲν ἦταν νὰ προτείνει ἕνα νέο κοινωνικοπολιτικὸ σύστημα, ἢ μιὰ νέα θρησκεία, ἀλλὰ νὰ σώσει τὴν ἀνθρωπότητα μὲ τὸ Σταυρὸ καὶ τὴν Ἀνάστασή του ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἁμαρτίας καὶ νὰ καλέσει τοὺς ἀνθρώπους σὲ ἕνα νέο τρόπο ζωῆς», Ι. ΠΕΤΡΟΥ, *Κοινωνικὴ δικαιοσύνη. Τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης στὴν Παράδοση τῆς Ὁρθοδοξίας* [Ἐκκλησία – Κοινωνία – Οἰκουμένη 5], Θεσσαλονίκη 1992, σ. 24. Ὁ Β. ΣΤΟΠΙΑΝΝΟΣ σημειώνει: Ὁ «Χριστιανισμὸς δὲν ἦταν πολιτικὸ (ἢ ἔστω καὶ πολιτικὸ) κίνημα, ὅπως ἐσφαλμένα ὑποστηρίζεται...» ἀλλὰ «ἦταν καὶ ἔμεινε καθαρὰ πνευματικὸ, θρησκευτικὸ κίνημα, ποῦ ἀρνήθηκε ὁμως τὴν ἐσκεμμένη νόθευση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς ἀπὸ ψεύτικες θεολογίες καὶ ιδεολογίες, ποῦ ἀφαιροῦσαν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τὴ δυνατότητα γιὰ σωστὸ κοίταγμα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἱστορίας, τῶν συνανθρώπων του καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του», *Ἀποκάλυψη καὶ πολιτικὴ*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 22έ.

41. Βλ. Γ. ΦΙΛΙΑ, «“Ἐλεημοσύνη” καὶ “φιλανθρωπία” στὴ θεία Εὐχαριστία τῆς πρώτης Ἐκκλησίας», *Πειρ Ἐκκλ* 210 (2009), σσ. 19-21.

θεία Εὐχαριστία εἶναι ἡ ἀδιάκοπη ὑπόμνηση ὅτι τὸ ὄλο ἔργο τοῦ Χριστοῦ ἦταν μιὰ συνεχῆς αὐτοπροσφορά. Ἡ ἐντολή «τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν» (Λουκ. 22,19) σημαίνει ὅτι ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας στὸ κάθε ἱστορικό παρὸν ἔχει τὴ δυνατότητα καὶ τὸ προνόμιο νὰ ἀναβαπτίζεται συνεχῶς στὴ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ, πὺν ἦταν ζωὴ κενώσεως, προσφορᾶς καὶ διακονίας τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ «τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν» δὲν ἔχει ἀόριστη ἀλλὰ ἀντιθέτως ἐνεστώσα καὶ δυναμικὴ σημασία.

Ὁ ἀπ. Παῦλος ἀντιμετωπίζει τὴν ἐγωκεντρικὴ διάθεση τῶν Κορινθίων, αὐτὴν τὴν ἐπικίνδυνη παραχάραξη τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας ὅχι μὲ ἀπλῆς συμβουλές, οὔτε μὲ ἀνθρώπινες ἠθικολογίες καὶ προτροπές, ἀλλὰ ὑπενθυμίζοντας τοὺς τὸ θεμέλιο τῆς χριστιανικῆς ὑπάρξεως. Ὁ ἀπόστολος ἐπαναφέρει τοὺς Κορινθίους στὴν εὐχαριστιακὴ βάση, γιατί μόνο ἡ εὐχαριστιακὴ ζωὴ ἔχει τὴ δύναμη νὰ ἀλλοιώνει ὑπαρξιακὰ τὸ ἀνθρώπινο ἐγώ, νὰ τὸ μεταμορφώνει κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ τοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρχει χωρὶς ἀγάπη καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν ἀγάπη. Ἡ εὐχαριστιακὴ ζωὴ προστατεύει πράγματι τὸν Χριστιανὸ ἀπὸ τοὺς θελητοὺς καὶ ἀθέλητους πειρασμοὺς τοῦ κόσμου, οἱ ὁποῖοι τὸν ἀπομονώνουν καὶ τὸν ἐγκλωβίζουν στὸ δικὸ του ἐγώ, καὶ παρὰ ἄλλα τοῦ δείχνει τὸ δρόμο τῆς ἀγάπης καὶ τῆς διακονίας⁴².

Β΄. Η ΑΓΑΠΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟ ΦΩΤΙΟ

1. Ὁ Φώτιος ἄνθρωπος πλήρης εὐσπλαγχνίας καὶ ἀγάπης

Καὶ ὁ ἅγιος Φώτιος (820-893), ὁ Μέγας αὐτὸς Ἀρχιεπίσκοπος Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, ἡ λαμπρὴ αὐτὴ φυσιογνωμία, ἡ ὁποία δέσποσε κατὰ τὸν ἔνατο αἰῶνα σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση, εἶχε ἐκκλησιαστικὸ φρόνημα, τὸ ὁποῖο ἐκδηλωνόταν τόσο στὴν ὄλη βιοτὴ του, ὅσο καὶ στὶς διαπροσωπικὲς του σχέσεις καὶ στὴ διαποίμανση τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας⁴³. Πιστὸς στὸ χριστιανικὸ πνεῦμα διδάσκει ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὅπως φρονεῖ, πρέπει καὶ νὰ πολιτεύεται, χωρὶς νὰ παρεκκλίνει «μηδὲ ἐπὶ βραχύ», «μήτε δεξιὰ μήτε

42. Βλ. Κ. ΣΚΟΥΤΕΡΗ, «Ἐκκλησία καὶ διακονία (Μελέτη τῆς περικοπῆς Α΄ Κορινθ. 11,17-12,31)», ὁ.π., σσ. 211-219.

43. Βλ. Χ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ, «Τὸ ἐκκλησιαστικὸν φρόνημα τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ὡς βιωματικὴ καὶ διαχρονικὴ ἔκφρασις ὀρθοδόξου ἡθους», Ἐκκλ Π΄, 3 (2003), σσ. 175-182 [= Ἡ προσωπικότητα καὶ ἡ θεολογία τοῦ Μεγάλου Φωτίου, σσ. 561-573].

ἀριστερά», καθόσον αὐτὸ εἶναι «τῶν ἀποστόλων τὸ κήρυγμα, τοῦτο τῶν πατέρων τὸ μάθημα, τοῦτο τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων τὸ φρόνημα»⁴⁴.

Ὁ μελετητὴς τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Φωτίου δὲν θαυμάζει μόνο τὸν διδάσκαλο καὶ τὸν ἀγωνιστὴ. Θαυμάζει καὶ τὸν ἄνθρωπο, τὸν ἀπλὸ καὶ ταπεινὸ, τὸν προῶ καὶ καταδεκτικὸ, τὸν δίκαιο καὶ ἀντικειμενικὸ, τὸν πλήρη εὐσπλαγχνίας καὶ ἀγάπης. Ἡ ἀγάπη, κατὰ τὸν ἅγιο Φώτιο, ἔχει θεανθρώπινο χαρακτήρα. Ὁμιλεῖ περὶ «εἰλικρινοῦς ἔρωτος», τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ ἔχει κανεὶς πρὸς τὸν Θεό, καὶ περὶ «στοργῆς καὶ τελείας ἀγάπης» πρὸς τὸν πλησίον⁴⁵. Τὸ νὰ ἀγαπᾷ κάποιος αὐτοὺς πού τὸν μισοῦν εἶναι δεῖγμα ἀρετῆς καὶ θεῖο γνῶρισμα. Τὸ νὰ ἀγαπᾷ ὅμως αὐτοὺς πού τὸν ἀγαποῦν εἶναι γνῶρισμα ἀνθρώπινο καὶ κοινὸ σὲ ὅλους, ἐνῶ τὸ νὰ μισεῖ κάποιος αὐτοὺς πού τὸν ἀγαποῦν εἶναι κάτι πού ξεπερνᾷ καὶ τὴ συμπεριφορὰ τῶν θηρίων. («Τὸ μὲν ἀγαπᾶν τοὺς μισοῦντας ἀρετῆς καὶ θεῖον· τὸ δὲ τοὺς ἀγαπῶντας ἀνθρώπινον καὶ κοινόν· τὸ δὲ μισεῖν καὶ τοὺς ἀγαπῶντας οὐδὲ θηρίων, οἶμαι») ⁴⁶.

Ἡ ἀγάπη χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν ἅγιο Φώτιο ὡς «σύνδεσμος καὶ ρίζα τῶν ἄλλων ἀπάντων κατορθωμάτων»⁴⁷ καὶ ὡς «τὸ τῶν ἀρετῶν κεφάλαιον»⁴⁸. «Δι' αὐτῆς γὰρ τὰ διεστῶτα συνάπτεται, καὶ εἰρηνοποιεῖται τὰ μαχόμενα, καὶ τὰ

44. Βλ. ΡΗΟΤΙΟΥ, *Epistulae et Amphilochia* [BSGRT], ἔκδ. Β. Laourdas καὶ L. G. Westerink, I, (1983), σ. 17.

45. Βλ. ΡΗΟΤΙΟΥ, *ἐνθ' ἄνωτ.*, I, σ. 20 («ὅτι δὲ ὁ τοῦ θεοῦ εἰλικρινῆς ἔρωτος καὶ ἡ τοῦ πλησίον στοργὴ καὶ τελεία ἀγάπη»). Ἡ πρὸς τὸν Θεὸ ἀγάπη ἄνευ τῆς πρὸς τὸν πλησίον εἶναι ἀδύνατη, διότι «ὁ τῆς τοῦ πλησίον ἀγάπης διαζυγίης καὶ τῆς πρὸς Θεὸν στοργῆς ἀπορρήγνυται καὶ σκοτούς πεπλήρωται καὶ τῆς διανοίας τὰ ὄμματα πηρωθεὶς ἐν μακρᾷ πλάνῃ καὶ ἀπάτῃ καὶ ζόφῳ βαθεῖ τὸν αὐτοῦ κατατρίβει βίον, μῆτε τοῦ φωτός αισθανόμενος, μῆτε, ἐν οἷς πορεύεται, ἐπιστάμενος· ὁ δὲ τὸν πλησίον ἀγαπῶν Θεοῦ μὲν φίλος ἐπιγινώσκειται, δι' ὧν στέργει τὸν ὁμόδουλον, τῆς πρὸς τὸν κοινὸν Δεσπότην ἀγαπήσεως ἐναργέστερον παρέχων τὸ μαρτύριον», ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ὁμιλία, Ὁμιλ. στ', 6, *ΕΠΕ* 12, σ. 194, 25-30 καὶ 196, 1-3.

46. Βλ. ΡΗΟΤΙΟΥ, *ἐνθ' ἄνωτ.*, I, σ. 160.

47. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Τὰ Ἀμφιλόχεια, 112, *PG* 101, 657B. «Οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἡ τῶν χαρισμάτων κτήσις χωρὶς ἀγάπης ὠφέλιμος, οὐδὲ προφητείας τὸ δῶρημα τίμιον, οὐδὲ πίσις, κἂν ὄρη ταύτῃ μεθίσταται καὶ καταβιβάζεται, χωρὶς ἀγάπης εὐσέβεια κρίνεται· οὐδὲ τὰ πάντα δοῦναι τὰ αὐτοῦ τοῖς δεομένοις καὶ γυμνὸν τοῦ πλοῦτου προελθεῖν εἰς ἐλεημοσύνην λογίζεται», ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ὁμιλία, Ὁμιλ. στ', 7, *ΕΠΕ* 12, σ. 196, 23-28.

48. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ὁμιλία, Ὁμιλ. στ', 6, *ΕΠΕ* 12, σ. 192, 27-30. («Καρποφορήσωμεν τὸ τῶν ἀρετῶν κεφάλαιον, τὴν ἀγάπην, δι' ἧς καὶ τῆς ζωῆς ἡμῶν τὸ εἰρηναῖον καὶ ἀστασίαστον περιγίνεται καὶ ἡ πρὸς Θεὸν εὐσέβεια καὶ πίστις χαρακτηρίζεται»).

οἰκεῖα συσφίγγεται»⁴⁹, ἀφοῦ ἡ ἀγάπη «καὶ γνώμας συνάπτει καὶ φίλους ἀληθεῖς ἀπεργάζεται... τὸν τῆς ἐνώσεως δεσμὸν ἀρραγῆ συντηρήσασα»⁵⁰. Μάλιστα, γιὰ νὰ καταδείξει ὁ ἱερός Πατέρας τὴν ἀπόλυτη ἀλληλεξάρτηση καὶ τὸν ἀναπόσπαστο σύνδεσμο ἀνάμεσα στὴν ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸ καὶ ἐκεῖνη πρὸς τὸν πλησίον ἐπιγραμματικώτατα ἐπισημαίνει ὅτι «οὐκ ἔστι μισάνθρωπον ὄντα καὶ μὴ θεοστυγῆ εἶναι, καὶ οὐκ ἔστι φιλάνθρωπον χρηματίζοντα μηδὲ θεοφιλῆ πεφυκέναι»⁵¹.

Ἡ παύλεια ἀρχὴ τῆς «κοινωνίας τῆς πίστεως ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς ἀγάπης» ἀποτελοῦσε γιὰ τὸν ἱερό Φώτιο τὴν αὐθεντικὴ ἀποστολικὴ ἀξίωση γιὰ τὴν ἀναγκαῖα συζυγία τῆς ὀρθοδοξίας τῆς πίστεως μὲ τὴν κανονικὴ ἐνότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, ἀφοῦ ἡ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας σὲ τοπικὴ καὶ οἰκουμενικὴ προοπτικὴ ἦταν τὸ πρῶτιστο χρέος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. Ὅπως γράφει στὴν *Κοινωνικὴ ἢ Συνοδικὴ Ἐπιστολὴ* του πρὸς τὸν πάπα Ρώμης Νικόλαο Α΄, «πασῶν ἀρίστη κοινωνία ἢ κοινωνία τῆς πίστεως, καὶ τῆς ἀληθοῦς ἀγάπης τοῦτο δὴ τὸ αἰτιώτατον»⁵². Στὴν *Κοινωνικὴ Ἐπιστολὴ* του πρὸς τοὺς πατριαρχικούς θρόνους τῆς Ἀνατολῆς προέβαλε πάλιν ὡς οὐσιαστικὴ προϋπόθεση τῆς ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας τὴν κοινωνία τῆς πίστεως, «εἶνα δὲ καὶ ἡ κοινωνία τῆς πίστεως τὴν ἐν ἀγάπῃ κοινωνίαν ἀρραγῆ τε καὶ ἀνόθευτον διαφυλάττειτο»⁵³.

Ἡ συμφωνία στὴν ὀρθοδοξία τῆς πίστεως ἦταν θεμελιώδης προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας στὴν ἀληθινὴ ἀγάπη, ὅπως καὶ ἡ ἀληθινὴ ἀγάπη βεβαιώνει τὴν κοινωνία τῆς πίστεως καὶ ἐξουδετερώνει τὶς ἔριδες ἢ τὶς διασπαστικὲς τάσεις μέσα στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Ἄν ὅμως ἡ ὀρθοδοξία τῆς πίστεως εἶναι ἡ ἀρίστη κοινωνία στὴν ἐσωτερικὴ λειτουργία τοῦ σώματος τῆς Ἐκ-

49. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ἐπιστολὴ Β΄. Ἡ ἀπολογητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον, PG 102, 596A.

50. Βλ. ΡΗΟΤΙΟΥ, *Epistulae et Amphilochia*, III, (1985), σ. 125.

51. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ὁμιλία, Ὁμιλ. στ΄, 6, EPE 12, σ. 194, 13-15.

52. Βλ. ΡΗΟΤΙΟΥ, *ἐνθ' ἀνωτ.*, III, σ. 117. Πρβλ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ [ΨΑΡΙΑΝΟΥ], «Διακονία τῆς πίστεως», *Ἐκκλ ΜΖ΄*, 10 (1970), [σφ. 170-172], σ. 171: «Πᾶσα ἀγαθοεργία, φέρουσα ἀπλῶς τὸ ὄνομα τῆς ἀγάπης καὶ ἐνδεδυμένη τὸν μανδύαν τῆς κοινῆς ὠφελείας, δὲν εἶναι πράξις ἠθικὴ οὔτε ἀγία. Ἄλλ' ἡμεῖς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐμάθομεν νὰ τιμῶμεν τὰς πράξεις κατὰ τὴν πίστιν καὶ νὰ βλέπωμεν εἰς τὰς πράξεις τὴν πίστιν. Ἐμάθομεν νὰ μετρῶμεν τὴν ἀξίαν τῶν πράξεων ὄχι μόνον κατὰ τὴν ὠφέλειαν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν προαίρεσιν. Ἐμάθομεν ὄχι νὰ μετρῶμεν τὰς πράξεις, ἀλλὰ νὰ τιμῶμεν τοὺς πράσσοντας πρὸς δόξαν Θεοῦ».

53. Βλ. ΡΗΟΤΙΟΥ, *ἐνθ' ἀνωτ.*, III, σ. 123.

κλησίας, τότε η αληθινή αγάπη αποτελεί την άριστη έκφραση της κοινωνίας αυτής στις σχέσεις των κατὰ τόπους Ἐκκλησιῶν. Τὴν αληθινὴν αὐτὴν ἀγάπην ἐπικαλεῖται ὁ ἱερός Φώτιος στὴν ἀντίκρουση τῶν σκοπίμων ἐπιφυλάξεων τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης Νικολάου ὡς πρὸς τὴν κανονικότητα τῆς ἐκλογῆς του καὶ αὐτὴν προβάλλει ὡς τὴ μόνη ἀποστολοπαράδοτη βάση γιὰ τὴν ὀρθὴ λειτουργία τῶν σχέσεων τῆς Πρεσβυτέρας καὶ τῆς Νέας Ρώμης στὴν περιφέρεια «ἀπολογητικὴ» ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ρώμης: «Ἀγάπης μὲν ὡς ἀληθοῦς οὐδὲν κτῆμα σεμνότερον, οὐδὲ τιμιώτερον καὶ ταῖς κοιναῖς ἐννοίαις ἀνωμολόγηται καὶ τοῖς θείοις λογίοις ἐπιμαρτύρεται. Δι' αὐτῆς γὰρ τὰ διεστῶτα συνάπτεται καὶ εἰρηνοποιεῖται τὰ μαχόμενα καὶ τὰ οἰκεία μᾶλλον συσφιγγεται ταῖς στάσεσι καὶ ταῖς φιλονεικίαις πάροδοι οὐ παρεχόμενα... Καὶ τοὺς τὴν αὐτὴν πάλιν περὶ τὸ θεῖον δόξαν κρατύνοντας, κἂν ὡς πορρωτάτω παροικούντες ὄσιν, κἂν ὀφθαλμοῖς ἀλλήλων οὐπω ὠράθησαν, εἰς ἔνωσιν ἄγει καὶ γνώμῃς συνάπτει καὶ φίλους ἀληθεῖς ἀπεργάζεται. Κἂν πού τις τύχη θάτερον εἰς ἀπερισκέπτους μέμψεις θατέρου κατολισθησῆσαι, τὸν μὲν μὴ λογίσασθαι, τὸν δὲ μεταμελεῖσθαι παρασκευάσασα, ῥᾶστα τὸ συμβᾶν ἀνεσώσατο, τὸν τῆς ἐνώσεως δεσμὸν ἀρραγῆ συντηρήσασα...»⁵⁴.

Ἡ ἀγάπη δηλαδὴ δὲν συγγέεται μὲ μία ἀπροϋπόθετη εἰρημιστικὴ ἢ συμβιβαστικὴ διάθεση τῶν οἰκονόμων τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ εἶναι μία οὐσιαστικὴ λειτουργία τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀγάπη φανερῶνει τὴ συνέχεια τοῦ μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ στὴν ὅλη λειτουργία τοῦ θεανθρωπίνου ὀργανισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας, γι' αὐτὸ καὶ ἐνεργεῖ πάντοτε μὲν μὲ φιλανθρωπία, ἀλλὰ ὄχι πάντοτε καὶ μὲ ἐπιείκεια, ὅπως συνήθως νομίζεται, στὰ πλαίσια τῆς σωτηριολογικῆς τῆς ἀποστολῆς. Ἡ ἀγάπη π.χ. πρὸς τοὺς αἰρετικούς ἢ τοὺς σχισματικούς ἐκδηλώνεται μὲ τὴν ἐνεργοποίηση τῶν γνωστῶν αὐστηρῶν πνευματικῶν ποιῶν τῆς Ἐκκλησίας ὄχι μόνο γιὰ τὴν προστασία τῆς ὀρθοδοξίας τῆς πίστεως ἢ τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐπανένταξη τῶν αἰρετικῶν ἢ τῶν σχισματικῶν στὴν ὁδὸ τῆς σωτηρίας⁵⁵.

Ἡ ἀγωνία τοῦ μεγάλου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ τῶν ἀπεσχισμένων στὴν ἐνότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, ἡ ὁποία ἐκφράσθηκε μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐπιστροφῆς ὅλων στὴ μία «ποιμνὴν Χριστοῦ» («τίς δέ

54. Βλ. ΡΗΟΤΙΟΥ, *ἐνθ' ἀνωτ.*, III, σσ. 124-125.

55. Βλ. Β. ΦΕΙΔΑ, «Ἡ εὐθύνη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας κατὰ τὸν ἱερό Φώτιο», *Ἡ προσοπικότητα καὶ ἡ θεολογία τοῦ Μεγάλου Φωτίου*, [σσ. 449-463], σ. 457έ.

μοι δοίη καὶ τὸ πᾶν ἰδεῖν αἰχμαλωτιζόμενον;»), ἔτρεφε καὶ τὸν ἀποστολικὸ τοῦ ζῆλο γιὰ τὴν αὔξησι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος («ἐπὶ πλέον ἔτι μᾶλλον αὐξηθήσεται») μὲ τὴν ὀργανωμένη ἱεραποστολικὴ δράσι σὲ ὄσους ἀγνοοῦσαν τὸ λυτρωτικὸ μῆνυμα τοῦ Εὐαγγελίου. Εἶναι γνωστὸ τὸ πλούσιο ἔργο τῆς βυζαντινῆς ἱεραποστολῆς κατὰ τὴν περίοδο τῆς πατριαρχίας του σὲ ὄλους τοὺς λαοὺς τῆς κεντρικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης, Ρώσους, Βουλγάρους, Σέρβους, Βλάχους, Μοραβούς, Πολωνούς, Οὐγγρους, Χαζάρους, Ἀλανοὺς καὶ πολλοὺς ἄλλους λαοὺς. Ἡ *Ἐγκύκλια Ἐπιστολή* του πρὸς τοὺς πατριάρχες τῆς Ἀνατολῆς (867), ἡ περιφημὴ *ἐπιστολή* του πρὸς τὸν πρῶτο χριστιανὸ ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων Βόρη καὶ οἱ *Βίοι Κωνσταντίνου* (= Κυρίλλου) καὶ *Μεθοδίου* ἐπιβεβαιώνουν μὲ ἐντυπωσιακὸ τρόπο τὴ διαπίστωση, ὅτι ὁ ἱ. Φῶτιος ἦταν ὁ ἐπιτελικὸς νοῦς τοῦ ὄλου ἔργου τῆς βυζαντινῆς ἱεραποστολῆς στὸν κόσμον τῶν Σλάβων.

Ἡ προσήλωσι τοῦ Φωτίου στὸ πνεῦμα τῆς «ἐν Χριστῷ» ἀνακεφαλαιώσεως τῶν πάντων φαίνεται καὶ στὴ θαυμαστὴ ἀγάπη, τὴν ὁποία ἔτρεφε πρὸς ὄλους τοὺς συνανθρώπους του, ἀκόμη καὶ πρὸς τοὺς ἄλλοθρήσκους «εἰ καὶ μετὰξὺ τὸ διάφορον τῆς πίστεως ἴσατο»⁵⁶. Οἱ ἐπαφές του μαζί τους τὸν δίδαξαν ὅτι ὑπῆρχαν θετικὰ στοιχεῖα ἀκόμη καὶ στὰ μὴ χριστιανικὰ θρησκευόμενα καὶ τοῦ ἐμπέδωσαν τὴν πεποίθησι ὅτι ἡ ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου, χωρὶς νὰ χάνει τίποτε ἀπὸ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν οὐσία της, ὅταν προσφέρεται σὲ ἄλλοθρήσκους καὶ ἑτεροδόξους, εἶναι ἀνάγκη νὰ προσαρμόζεται στὸ πολιτιστικὸ ἐπίπεδο, τίς ἰδιαιτέρες ἀνάγκες καὶ τὴν ψυχροσύνθεσι τοῦ κάθε ἀνθρώπου. Ὁ σεβασμὸς τοῦ Μ. Φωτίου πρὸς τὰ τοπικὰ ἔθιμα καὶ τὴ γλῶσσα τῶν ἄλλων λαῶν δὲν τοῦ ἐπέτρεψε, ὅταν ἔγινε πατριάρχης, νὰ ἐφαρμόσει οὔτε ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ οὔτε ἐκκλησιαστικὴ ἀποικιοκρατία⁵⁷. Στὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς του πολιτικῆς εἶχε ὑπόψη του καὶ τηροῦσε στὸ μέτρο τῶν δυνατοτήτων του τὴν παύλεια τακτικὴ: «ἐγενόμην τοῖς πᾶσι τὰ πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσω» (Α΄ Κορ. 9,22).

56. Βλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, *Ἐπιστολή*, β΄, PG 111, 37Α.

57. «Ἐνδεικτικὸς τοῦ ἀνοιχτοῦ καὶ γησίου βιβλικοῦ πνεύματος τοῦ Φωτίου, ἐν προκειμένῳ, εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο κατανοοῦσε ὁ ἴδιος τὴ μετάδοσι τοῦ Εὐαγγελίου σὲ ἄλλους λαοὺς, ἕνας τρόπος εἰδικὰ ἀντίθετος μὲ τὴν αὐταρχικὴ καὶ πολιτισμικὰ στενὸκαρδη στάσι καὶ δράσι τῶν δυτικῶν ἱεραποστόλων πού ταυτίζαν τὴν ἀποδοχὴ τῆς χριστιανικῆς πίστεως μὲ τὴν ἐπιβολὴ τῆς λατινικῆς γλώσσας καὶ τῶν λατινικῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐθίμων στὴ λατρεία», Π. ΥΦΑΝΤΗ, *Ἡ ἀπομύθησι τοῦ κακοῦ. Σπουδὴ στὴ θεολογικὴ σκέψι τοῦ ἱεροῦ Φωτίου*, Ἀθῆνα 2015, σ. 132ε.

Ὁ Φώτιος παρουσίασε ἔξοχα δείγματα ἀλτροῦστικῆς διαθέσεως καὶ ἀγάπης. Πάντοτε συνδύαζε τὴν ἀκρίβεια μὲ πνεῦμα συγκαταβάσεως καὶ ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας. Μεγαλειῶδες ὑπῆρξε τὸ προστατευτικὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ διωκομένους ἀντιπάλους του Ἰγνατιανούς. Ἄν καὶ ὁ ἀντίπαλός του Ἰγνάτιος εἶχε ἐκφωνήσει στὴ Σύνοδο τοῦ ἔτους 869 «Φωτίῳ τῷ κοσμικῷ καὶ ἀγοραίῳ ἀνάθεμα»· ἂν καὶ οἱ ζηλωτὲς ὀπαδοὶ τοῦ Ἰγνατίου τὸν χαρακτηρίζαν ὡς «ληστροικῶς προαχθέντα, ἐπιβήτορα, μοιχόν, τύραννον, πατροκτόνον, νέον Ἰουδαν»⁵⁸, ἐν τούτοις ὁ Φώτιος εἶχε τόση ἀνεξικακία καὶ ἀγάπη, ὥστε, ὅταν ὁ Ἰγνάτιος ἀσθένησε καὶ ζήτησε νὰ τὸν δεῖ, ὁ Φώτιος, ὅπως ἀναφέρει, «ἅπαξ καὶ δὶς, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἐπισκεψάμενος αὐτὸν παρεγένετο»⁵⁹. Καὶ προσθέτει χαρακτηριστικὰ ὁ ἱερός πατήρ: «Φιλίαν πρὸς αὐτὸν ἔτι περιόντι τῷ βίῳ ἐστεισάμεθα καὶ οὐκ ἂν ἐξαρηνηθῆμεν ταύτην ποτέ, μηδὲ γένοιτο»⁶⁰.

Ἡ ἀγάπη πρέπει νὰ ἐκδηλώνεται, κατὰ τὸν ἱ. Φώτιο, καὶ πρὸς αὐτοὺς «τοὺς ἀπίστους καὶ δὴ τοὺς αἵρετικοὺς καὶ μὴν καὶ τοὺς πρὸς καθαρότητα πολιτείας διαβεβλημένους καὶ ταύτης ὀλισθαίνοντας»⁶¹. Βεβαίως, ὅταν αὐτοὶ παρουσιάζονται «κωμωδοῦντες καὶ ἐπιγελῶντες καὶ χλευάζοντες τὰ πάσης εὐφημίας ὑπέρτερα»⁶², ἰσχύει τὸ «οὐκ ὀφείλει ταῖς αἵρετικαῖς καὶ δυσώδεσι καὶ ἑυπώσαις πολιτεῖαις συνδιαιτᾶσθαι καὶ συναναφύρεσθαι»⁶³. Ἀντιθέτως ὅσους ἔχουν καλὴ διάθεση καὶ προαίρεση πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζονται ὡς «πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα»⁶⁴. Αὐτούς, οἱ ὁποῖοι «σφόδρα δέονται τῆς ποιμαντικῆς ἐπιστασίας καὶ κατηχήσεως»⁶⁵, «τῷ λόγῳ κατηχητέον καὶ χειραγωγεῖν προθυμητέον»⁶⁶.

58. Βλ. Δ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ, *Οἱ βυζαντινοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ 800 μέχρι τοῦ 1453*, Ἀθῆναι 1951, σ. 39.

59. Βλ. Δ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ, *ὁ.π.*, σ. 39.

60. Βλ. Δ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ, *ὁ.π.*, σ. 39.

61. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, *Τὰ Ἀμφιλόχεια, Ἐρώτ. στ'*, PG 101, 941A.

62. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, *Τὰ Ἀμφιλόχεια, Ἐρώτ. στ'*, PG 101, 941B.

63. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, *Τὰ Ἀμφιλόχεια, Ἐρώτ. στ'*, PG 101, 944D.

64. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, *Τὰ Ἀμφιλόχεια, Ἐρώτ. στ'*, PG 101, 941A.

65. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, *Τὰ Ἀμφιλόχεια, Ἐρώτ. στ'*, PG 101, 941A.

66. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, *Τὰ Ἀμφιλόχεια, Ἐρώτ. στ'*, PG 101, 941A.

Δηλώνει κατηγορηματικά ὅτι τρία πράγματα μισεῖ. Τὸ ψεῦδος, τὶς δολιότητες καὶ τὴ διαφθορὰ τῆς ἀγάπης· «τρία μισεῖν οἶδα καὶ τοὺς ἄλλους μισεῖν παραινῶ, ψεῦδος καὶ δόλον καὶ ἀγάπης διαφθοράν»⁶⁷. Πλέκει, ὡς ἄλλος Παῦλος, ὠραιότατο τῆς ἀγάπης ἐγκώμιο: «“Ἡ ἀγάπη, φησίν, οὐδέποτε ἐκπίπτει”. Ὡ μακαρίας φωνῆς καὶ μακαριωτέρου στόματος καὶ κρείσσων ἐγκωμίων καὶ θαύματος γνώμη! Οὐδέποτε, φησίν, ἐκπίπτει. Κἂν στασιάζωσιν ἄλλοι, κἂν χαιρώσι μάχαις, κἂν τὰ πρῶτα ζητῶσι, κἂν φθόνος αὐτοὺς ἀνερεθίσῃ, κἂν χειρῶν ἄρχωσιν ἀδίκων, κἂν τὰ ἄνω στρέφωσι κάτω, οὐδέποτε ἡ ἀγάπη τῆς οἰκειᾶς ἔδρας καὶ ἀρετῆς ἐκπίπτει, οὐδ’ ἀπογινώσκει, οὐδ’ ἀποστρέφεται τοὺς λελυπηκότας· ἀλλ’ αἰεὶ προφάσεις ἐπιζητεῖ καὶ πάντα κινεῖ καὶ μεθοδεύει, δι’ ὧν αὐτοὺς καὶ ἀποσκοριτῶντας εἰς τὸν οἰκειὸν τῆς συναφείας καὶ ἐνώσεως συναγελάζει λειμῶνα»⁶⁸.

2. Οἱ κοινωνικὲς διαστάσεις τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης

Ὁ Μ. Φώτιος ἐξαίρει τὸ ἦθος τῆς ἀγάπης, υἱοθετώντας πλήρως τὴν περὶ ἀγάπης διδασκαλία τοῦ ἁπ. Παύλου⁶⁹. Ἡ ἀγάπη ἀντιμετωπίζεται ὡς βασικὸ ἐργαλεῖο κοινωνικῆς ἀναφορᾶς τῆς Ἐκκλησίας. Τίποτε δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι πιὸ ἀγαθὸ καὶ ὠφέλιμο ἀπὸ αὐτὴ, ἀλλὰ καὶ τίποτε πιὸ κατάλληλο γιὰ νὰ συγκροτῆσει τὴ ζωὴ ἢ νὰ συγκροτῆσει τὴν κανονικότητα καὶ ἡμερότητα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως⁷⁰. Ἡ ἔλλειψη τῆς ἀγάπης ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ πεδίου συνε-

67. Βλ. Μ. ΦΩΤΙΟΥ, Ἐπιστολὴ στ’, Θεοφυλάκτῳ πατρικίῳ καὶ στρατηγῷ Ἀρμενιακῶν, PG 102, 929D· ΡΗΟΤΙΟΥ, *Epistulae et Amphilochia*, I, σ. 72.

68. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ἐπιστολαί, Ἐπιστολὴ ψβ’, Ὑπὸ Ἰωάννου Ν. Βαλέττα, Ἐν Λονδίῳ 1864, σ. 417. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ προτροπὴ τοῦ ἁγίου Φωτίου: «Διόπερ, ἀγαπητοί, ἐπιμελῶς τῆς ἀγάπης ἐχώμεθα· ταύτην σπουδαίως μεταδιώξωμεν, ταύτην σύννοικον ποιησώμεθα, ταύτην συνέκδημον ἐν ἀγοραῖς, ἐν ἀμφρόδοις, ἐν πόλεσιν, ἐν ἐρημίαις, ἐν βουλαῖς, ἐν δικαστηρίοις», Ὁμιλία, Ὁμιλ. στ’, 8, ΕΠΕ 12, σ. 200, 7-10. «Εἰ γὰρ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις ἅπαν ὄπλον πονηρίας καθ’ ὑμῶν βαλλόμενον ἀπρακτῆσει», ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Τὰ Ἀμφιλόχεια, Ἐρώτ. νδ’, PG 101, 392D. «Διὸ δεῖ φυλάττεσθαι μὴ διαπεσεῖν τῆς ἀγάπης· τὸ γὰρ ταύτης ἀπορροῆσαι εἰς μάχας ἐστὶ καὶ στάσεις καὶ ἔριδας καταποθῆναι, καὶ καθ’ ἀλλήλων ὀπλίξεσθαι παρασκευάζει, τὰ δὲ τὴν φθορὰν ὑμῶν καὶ ἀπόλειαν συγκατασκευάζει», ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Τὰ Ἀμφιλόχεια, Ἐρώτ. νδ’, PG 101, 393B.

69. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ὁμιλία, Ὁμιλ. στ’, 7, ΕΠΕ 12, σσ. 196-200.

70. Βλ. Α. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, «Ἡ κοινωνικὴ εὐθύνη τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν ἱερό Φώτιο», Ἐκκλ. ἡΑ’, 2 (2014), [σσ. 90-106], σ. 98.

πάγεται ένταση στις διαπροσωπικές σχέσεις. Χωρίς την αγάπη εκδηλώνονται αντικοινωνικές συμπεριφορές μίσους κατά του πλησίον, οι οποίες στην εκκλησιαστική κοινότητα ενεργοϋν ως καταλυτικές τής ενότητάς της δυνάμεις. Άγάπη και ένότητα αποτελοϋν για την Έκκλησία, ως κοινωνία αγίων, σχεδόν ταυτόσημες έννοιες.

Ή βίωση τής αγάπης, ως έξοδος εκ του *έγω* προς συνάντηση του *σύ*, συνιστά κοινωνική εκδήλωση αϋτοθυσίας. Στη συνάντηση του *έγω* και του *σύ* αποκαλύπτεται *άφ'* ενός ή βίωση του περιεχομένου τής πίστεως, στην όποία τó *σύ* νοείται άδελφός εν Χριστώ, και *άφ'* έτέρου ή σμίκρυνση και έξαφάνιση του μεταξύ *έγω* και *σύ* διακένου. Ή άληθινή λοιπόν βίωση τής αγάπης πρέπει να αναζητηθεί έντός των κοινωνικών διαστάσεων τής όρατής Έκκλησίας, όπου τά μέλη άμαρτάνοντα ή τελειούμενα βιώνουν στις μεταξύ τους σχέσεις τó άρνητικό ή θετικό περιεχόμενο τής.

Ή φιλία⁷¹ συνιστά δεσμό, έντός του όποιου διαπιστώνεται άξιόλογη και πολλές φορές εκκλησιαστική βίωση τής αγάπης⁷². Ή σύναψη φιλίας, παρά τή φαινομενική άπλότητα, αποτελεϊ για τόν πιστό σοβαρή μέριμνα, ή όποία επιβάλλει ιδιαίτερη προσοχή στην έκλογή των φίλων του. Ο Φώτιος σε έπιστολή του προς τόν Μιχαήλ τόν άρχοντα Βουλγαρίας γράφει: «μη ταχύς ήσθα ζευγνύνει εις φιλίαν· συζεύξας δέ παντί τρόπω τόν δεσμόν άλυτον συντήρει, άπαν του πλησίον άνέχων βάρος, πλην ει μήπω ψυχής κίνδυνον έπάγει»⁷³. Ή σοβαρότητα του δεσμού και οι έπαπειλούμενες ήθικες και πνευματικές ζημίες από τήν επιπόλαια φιλία επιβάλλουν κατά τόν ιερό πατέρα σκέψη πολλή και σύνεση, προκειμένου να αποφασίσει κάποιος «ζεϋξιν φιλίας», ή όποία εφόσον πραγματοποιηθεί, όφείλει να διατηρηθεί άλυτος. Γι' αυτό πριν από κάθε άπόφαση και ένώπιον των ένδεχομένων πνευματικών κινδύνων όφείλουμε να μην εκλέγουμε ως φίλους «τούς φαύλους, άλλα τούς άρίστους... οι προς έτέρους κατά πάντα

71. Βλ. Κ. ΜΠΟΝΗ, Ή φιλία γενικώς και κατά τόν Μέγαν Φώτιον [Ανατύπωση εκ τής «Έκκλησίας», τόμοι ΙΕ', ΙΣΤ'], Άθήνα 1938.

72. «Ή φιλία θεμελιώδη δομή τάξεως, άναφερομένην εις εϋτυχή συνάντησιν των ανθρώπων, εις τήν ανάπτυξιν δυνατοτήτων υπερθάσεως τής μονώσεώς των, οϋτως ειπείν εις σύναψιν κοινωνίας. Ή φιλία παρέχει εις τόν άνθρωπον τήν δυνατότητα έλευθέρως και ύπευθύνου συναντήσεως. Ή φιλία όμως δεν δύναται να ύπάρξη άνευ τής αγάπης. Ή αγάπη ρίπτει φώς εις τήν φιλίαν, τήν έξαγνίζει, τήν καθιστά έλευθέραν, ειλικρινή, τήν λαμπρύνει», Ν. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ, «Ή χριστιανική αγάπη και ό άνθρωπος», *Θεολ ΛΘ'*, 4 (1968), [σ. 644-650], σ. 649.

73. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ήπιστολών βιβλία τρία, Βιβλίό Α', Ήπιστολή Η', μ', *ΕΠΕ* 13, σ. 110, 18-20· ΡΗΟΤΙΟΥ, *Epistulae et Amphilochia*, I, σ. 24.

καιρὸν ἄδολον διεσώσαντο τὴν φιλίαν... ἐκ γὰρ τῶν φιλουμένων ὡς τὰ πολλὰ κρίνεται τὰ ἦθη τῶν φίλων»⁷⁴.

Κατὰ τὸν ἱ. Φώτιο ἡ πρὸς φιλίαν κοινωνικότητα δὲν ἐκτείνεται πρὸς ὅλους, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἀρίστους, τὴν ἀρετὴν ἀνεξαρτήτως κοινωνικῆς καταγωγῆς, πολιτικῆς τοποθέτησως ἢ οἰκονομικῆς θέσεως καὶ ἰσχύος, μὲ τοὺς ὁποίους καὶ μόνον μπορεῖ κάποιος νὰ δημιουργήσῃ ἐνότητα φιλίας. Τὸ στοιχεῖο αὐτό, ἀπὸ κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως, ἐκφράζει τάση ἀποκλειστικότητας, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν οἰκουμενικὸ χαρακτήρα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης. Ἡ πραγματικὴ φιλία προϋποθέτει τὴν ἀρετὴ καὶ κατατείνει στὴν αὐξηση τῆς ἀρετῆς.

Οἱ περὶ φιλίας ἀπόψεις τοῦ Μ. Φωτίου δὲν ἀποτελοῦν ἀπλῆς θεωρητικὲς παραινέσεις, ἀλλὰ προσωπικὲς ἐμπειρίες. Στὴν ἀπολογητικὴ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν πάπα Νικόλαο καὶ ἀναφερόμενος στὴν «εἰρηνικὴν ζωὴν», τὴν «γλυκεῖαν γαλήνην» καὶ τὴν «ἄλυπον καὶ ἄδολον καὶ ἀνεπίπληκτον συναναστροφὴν» γράφει: «Ἦγαπῶμην τοῖς φίλοις ὑπὲρ τοὺς συγγενεῖς... Ἡ δὲ περὶ ἐμὲ τῶν πλησίων φήμη τῆς σπουδῆς καὶ τοὺς ἀγνώτας εἶλκεν εἰς ἔρωτα θεῖον καὶ φιλίας δεσμόν»⁷⁵. Ἐκεῖ ὅπου ἐκφράζεται τὸ ἄμετρο βάθος τῆς ἀγάπης του πρὸς τοὺς φίλους εἶναι οἱ περιπτώσεις τῆς στέρησώς τους λόγω θανάτου. Πρὸς τὸν ἀδελφὸ του Ταράσιο γράφει: «Τέθνηκεν ὁ φίλος τῷ σώματι· ἀλλ' οὐδ' ἂν αὐτὸς ἀρνηθεῖς ὡς οὐχὶ ἀθάνατον ἀφήκεν στήλην παντὶ τῷ βίῳ τὴν ἑαυτοῦ ἀρετὴν»⁷⁶.

Ἡ παραίτηση ἀπὸ τὸ ἀτομικὸ θέλημα καὶ ἡ φροντίδα γιὰ τοὺς ἄλλους, ὁ παραμερισμὸς τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τοῦ πλησίου, ἡ εἰλικρίνεια καὶ ἡ φιλαλήθεια στὶς καθημερινὲς σχέσεις, ἡ ἀποφυγὴ τῆς κατακρίσεως ἢ καὶ αὐτῆς ἀκόμα τῆς κρίσεως τῶν ἄλλων, ἡ θεώρηση τοῦ πλησίου ὡς ἀδελφοῦ ἐξευγενίζου καὶ ἐξυψώνου οὐσιαστικὰ τὶς διαπροσωπικὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ὑπηρετικὴ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἐνῶ θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς δουλεία, στὴν πραγματικότητα ἀποτελεῖ πλήρη ἐλευθερία, ἐπειδὴ «τὴν ἄνωθεν ἀρραβωνίζεται συμμαχίαν, καὶ τὴν καθαρὰν καὶ μακαρίαν καταπράττεται ἐλευθερίαν διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις εἰρήνης»⁷⁷.

74. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ἐπιστολῶν βιβλία τρία, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ Η', μ', *ΕΠΕ* 13, σ. 110, 30-31, 24· ΡΗΟΤΙΟΥ, *Epistulae et Amphilochia*, I, σσ. 24-25.

75. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ἐπιστολῶν βιβλία τρία, Βιβλίον Α', Ἐπιστολὴ Β', *ΕΠΕ* 13, σ. 24, 15, 18-19, 26-27· ΡΗΟΤΙΟΥ, *Epistulae et Amphilochia*, III, σ. 126.

76. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ἐπιστολῶν βιβλία τρία, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ ΜΔ', *ΕΠΕ* 13, σ. 446, 14-15· ΡΗΟΤΙΟΥ, *Epistulae et Amphilochia*, I, σ. 169.

77. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Τὰ Ἀμφιλόχεια, Ἐρωτ. νδ', *PG* 101, 392D.

Ἡ σωστή ἀνθρώπινη κοινωνία ἀπαιτεῖ σωστὲς διαπροσωπικὲς σχέσεις. Καὶ οἱ σωστὲς διαπροσωπικὲς σχέσεις προϋποθέτουν σωστὰ πρόσωπα. Σωστά, τέλος, πρόσωπα ἢ ὀλοκληρωμένες ἀνθρώπινες ὑποστάσεις εἶναι ἐκεῖνες ποὺ ἀγκαλιάζουν μὲ τὴν ἀγάπη τοὺς ὀλόκληρο τὸν κόσμο, ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ κένωση τοῦ ἀτομικοῦ ἐγωισμοῦ γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ πλησίον ὠριμάζει καὶ ὀλοκληρώνει τὸ πρόσωπο. Ὅσο βαθύτερα «συγχορεῖ» κάποιος μέσα του τοὺς ἄλλους, ὅσο περισσότερο τοὺς ἀγκαλιάζει μὲ τὴν ἀγάπη του, τόσο πιὸ σωστὲς διαπροσωπικὲς σχέσεις καλλιεργεῖ, τόσο περισσότερο ὀλοκληρώνεται ὡς πρόσωπο καὶ ἀνυψώνεται πρὸς τὸ ἰδανικὸ πρότυπό του, τὸν Τριαδικὸ Θεό· καὶ αὐτὸ γίνεται δυνατὸ μὲ τὴν ταπείνωση, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἄλλη ὄψη τῆς ἀγάπης. Ποιὸς δὲν θαύμασε τὸ ταπεινὸ φρόνημα τοῦ Φωτίου κατὰ τὴ δύσκολη στιγμή, κατὰ τὴν ὁποία ὁ μαθητὴς του, Λέων ὁ Σοφός, στὸν ὁποῖο ἔδωσε τὸ «εὖ ζῆν», τὸν κατεβίβαζε κατὰ τρόπο ἀτιμωτικὸ ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο;

«Ὁ Φώτιος δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἀλλ' εἰς ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα, καθότι, κατὰ τὴν ἐπαφὴν του γενικῶς μὲ τοὺς ἀνθρώπους, εἴτε αὐτοὶ ἦσαν οἱ μαθηταὶ του εἴτε τὸ ποιμνιὸν του εἴτε οἱ συνεργάται του κ.λπ., τὸν ἄνθρωπον ἐξετίμησε καὶ τὸν ἄνθρωπον ἐκαλλιέργησε, διότι ἐθεώρει τοῦτον συνάνθρωπον, ἔχοντα τὴν αὐτὴν καὶ ὄχι διάφορον “φύσιν” (βλ. Φωτίου, Ἐπιστολὴ 290, Τῷ τὰ πάντα ἀγιωτάτῳ..., στ. 10-11, τόμ. III, σελ. 124)»⁷⁸. Σὲ αὐτὴ τὴ στερεὰ καὶ ἀσφαλῆ βάση οἰκοδομεῖ τὴ διαπροσωπικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸν ὁποιοδήποτε ἄλλο συνάνθρωπο, μὲ τὸν «πλησίον» τοῦ Εὐαγγελίου. Στὸν τρίτο κατὰ Μανιχαίων λόγῳ του σημειώνει: «Ἄλλ' ὃ κοινωνοὶ τῆς ἡμῶν φύσεως καὶ δημιουργίας κἄν ἐξίστητε τῆς δωρεᾶς, ὅπε γοῦν ἀνανήψαντες ἐπιστρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν πρὸς τὸν κοινὸν Δεσπότην καὶ Δημιουργόν»⁷⁹.

78. Βλ. Χ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ, «Τὸ ἐκκλησιαστικὸν φρόνημα τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ὡς βιωματικὴ καὶ διαχρονικὴ ἔκφρασις ὀρθοδόξου ἠθους», ὁ.π., σ. 182 [= *Ἡ προσωπικότητα καὶ ἡ θεολογία τοῦ Μεγάλου Φωτίου*, σ. 570]. «Τὴν πιὸ ἀξιόπιστη μαρτυρία γιὰ τὴν πνευματικὴ παρουσία τοῦ ἁγίου ἐνσαρκώνει ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ποὺ ἀναγνώρισε στὴν ποιμαντικὴ διακονία τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ἓνα διαρκὲς ἄθλημα παρηγορίας καὶ διάκρισης, πυγμῆς ἀλλὰ καὶ πατρικῆς ὁδύνης. Γι' αὐτὸ καὶ τοῦ ἀντιχάρισε τὸν δίκαιον τίτλον τοῦ “οἰκουμενικοῦ”», Π. ΥΦΑΝΤΗ, ὁ.π., σ. 164.

79. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Κατὰ Μανιχαίων, Λόγ. Γ', ΙΖ', PG 102, 168AB.

3. Τὸ θεολογικὸ νόημα τῆς χριστιανικῆς φιλανθρωπίας

Ἡ μετουσίωση τῆς Ὁρθοδοξίας σὲ Ὁρθοπραξία ἦταν σταθερὴ προσωπικὴ ἐπιδίωξη τοῦ ἱ. Φωτίου. Ὁρθόδοξο ἦθος εἶναι τὸ ὅτι «ὁ βίος τῆ πίστει συμφθέγεται»⁸⁰, τὸ «ἐποικοδομεῖν τῆ πίστει πράξεις ἀγαθὰς καὶ βίου σεμνότητα»⁸¹, τὸ «καρποὺς προβάλλειν καὶ μὴ καταισχύνειν τὴν πίστιν διὰ τῶν πράξεων»⁸². Ὁρθόδοξο ἦθος δὲν εἶναι ἕνας νοσηρὸς μυστικισμὸς, ἀλλὰ τὸ ὅτι «κτίζεται σὺμφρων ἢ πόρνη, ἐλεήμων ὁ ἄρπαξ· οὕτω μεταβάλλεται εἰς πρόβατον ὁ λύκος καὶ ὁ ἰέραξ εἰς περιστεράν»⁸³. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ κύριος στόχος τοῦ ὀρθοδόξου ποιμένος εἶναι, κατὰ τὸν Φώτιο, «τοὺς ἀστηρίκτους στηρίξει, τοὺς ἀμαθεῖς ἐκδιδάξει, τοὺς ἀπαιδεύτους παιδεύσει, τοὺς θρασεῖς ἐγκῦσαι, τοὺς βλακῶδεις ἀνδρῶσαι, τοὺς φιλαργύρους πείσαι χρημάτων ὑπερφρονεῖν καὶ φιλοπτώχους εἶναι, τοὺς φιλοτίμους (= φιλοδόξους) χαλιναγωγῆσαι, τοὺς ὑπερηφάνους κατασπᾶσαι καὶ μετριοφρονεῖν παρορμηῆσαι, τοὺς ἀδικοῦντας κωλύσαι καὶ δικαιοπραγεῖν παρασκευᾶσαι, τοὺς ὀργίλους ἡμερῶσαι, τοὺς ὀλιγοψύχους παραμυθήσασθαι»⁸⁴.

Συχνὰ παραθεωρεῖται τὸ ἀγιογραφικόν: «ἡ γνῶσις φυσιοῖ» (Α΄ Κορ. 8,1), ὅτι δηλαδὴ ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι θεωρία καὶ καύχησις, ἀλλὰ ζωὴ· ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι λόγια καὶ νοησιαρχικὴ ἐπιδειξιολογία, ἀλλὰ ἔμπρακτὴ μαρτυρία ὡς μαρτύριο ζωῆς. Ὅτι οὐχὶ ὁ λέγων, «Κύριε, Κύριε», «ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ» (Ματθ. 7,21) εἶναι ὁ γνήσιος πιστός· ὅτι ὁ σύγχρονος ἐκκοσμηκευμένος ἄνθρωπος δὲν χρειάζεται θεωρητικὲς ἀποδείξεις γιὰ νὰ πεισθεῖ ὅτι ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν εἶναι Θεὸς τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης, ἀλλ' ἀπαιτεῖ νὰ ἀποδείξουν οἱ ἴδιοι οἱ Χριστιανοὶ μὲ τὴ ζωὴ τους ὅτι πιστεύουν σὲ αὐτὸν τὸν Θεὸ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης. Ὁ ἱ. Φώτιος

80. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Τὰ Ἀμφιλόγια, Ἐρώτ. στ', PG 101, 941A.

81. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ἐπιστολὴ η' πρὸς Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας, κδ', PG 102, 660C.

82. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ἐπιστολὴ η' πρὸς Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας, κε', PG 102, 660D.

83. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Τὰ Ἀμφιλόγια, Ἐρώτ. ρξζ', PG 101, 860C.

84. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ἐπιστολὴ β', ἀπολογητικὴ..., PG 102, 612. Πρὸβλ. Ε. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, «Ὁ Μέγας Φώτιος ὡς φορεὺς τοῦ γνησίου Πνεύματος», *Ἡ προσωπικότητα καὶ ἡ θεολογία τοῦ Μεγάλου Φωτίου*, [σσ. 33-43], σ. 37.

ἔταξε ὅλη τὴν ἀρετὴ καὶ τὴ μόρφωσή του στὴ διακονία τῆς ζωῆς τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀνθρώπων. Τί ἄλλο εἶναι μία ἀρετὴ, ἢ ὁποία δὲν ἔχει πνεῦμα θυσίας γιὰ τὸν συνάνθρωπο καὶ δὲν καταλήγει στὴ ζωὴ, παρὰ ἕνας εὐσεβὴς μὲν ἀλλ' αὐτάρεσκος ἐγωισμός;⁸⁵ «Οὕτω καὶ ἡμεῖς», γράφει ὁ Φώτιος, «σοὶ παραινούμεν καὶ συμβουλευόμεν, ἀρεταῖς κοσμεῖν τὴν πίστιν καὶ τῇ πίστει τὰς ἀρετὰς λαμπροτέρως ἀπεργάζεσθαι»⁸⁶.

Ἡ φιλανθρωπία⁸⁷ νοεῖται ἀρχικῶς ὡς καθοδικὴ κίνηση τῆς ἀνιδιοτελοῦς θείας ἀγάπης, ἢ ὁποία ἐκφράζεται μὲ τὴν κένωση τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Λόγου καὶ τὴ θυσία του χάριν τοῦ ἀνθρώπου, ἀντίστοιχη σὲ διανθρώπινο πεδίο, εἶναι ἡ ἔμπρακτη ἐκδήλωση ἀγάπης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον του, ἢ «φιλαδελφία». «Συνεπῶς ἡ ἐκδήλωσις τῆς ἀληθοῦς φιλανθρωπίας ἐνέχει θεμελιώδη στοιχεῖα ἠθικότητος, διὰ τῶν ὁποίων ὁ πιστὸς μιμούμενος τὸν Θεὸν φέρεται πρὸς τὸν πλησίον καὶ καθιστῶν αὐτὸν κοινωνὸν τῶν ἰδίων ἀγαθῶν ἀσκεῖται εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ καθίσταται ἀληθὴς ἀδελφὸς αὐτοῦ καὶ πολίτης τῆς οὐρανίου βασιλείας»⁸⁸. «Καὶ γὰρ ὅσοι τὴν οὐράνιον πολιτείαν, δι' ὧν βιοῦσιν ἐπὶ γῆς, ὑπογράφουσι, τούτους δὴ, τούτους ἔνεστιν ὁρᾶν αὐτὸ τοῦτο πρῶτον, θεμέλιον, οἶον καὶ ὑπόβαθρον, τὸ 'πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δότε ἐλεημοσύνην', ὑποβαλλομένους· καὶ οὕτω τὰς ἄλλας ἀρετὰς ἐποικοδομοῦντας· ὡς ἄνευ ταύτης, μηδεμιᾶς ἄλλης ὑφεστάναι καθαρῶς δύναμιν ἐχούσης. Διὸ πολλοῦντες πρότερον τὰ ὑπάρχοντα, καὶ τοῖς δεομένοις διανέμοντες, πῶς ἂν τις ἀξίως ἐξυμνήσῃ τὸ θεῖον καὶ θεουργικὸν καὶ φιλάνθρωπον τῆς παραινέσεως;»⁸⁹.

Κατὰ τὸν ἱ. Φώτιο, ἡ ἔνδεια καὶ ἀπορία τοῦ πλησίον ὀφείλονται καὶ πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὴν ἀσυμπάθεια, ἀσπλαγχνία καὶ τυραννία τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας ἐντὸς τῆς ὁποίας ζεῖ αὐτὸς ἢ ἔζησαν οἱ γονεῖς καὶ οἱ πρόγονοί του. «Οὐχ

85. Βλ. Μ. ΦΑΡΑΝΤΟΥ, «Ἡ πίστις ὡς ὑπέρβασις», *Ἡ Προσωπικότητα καὶ ἡ Θεολογία τοῦ Μεγάλου Φωτίου*, [σσ. 165-172], σ. 166.

86. Βλ. ΡΗΟΤΙΟΥ, *Epistulae et Amphilochia*, I, σ. 20. Ὁ ἅγιος Φώτιος εἶναι κατηγορηματικὸς, «Σὺ δέ μοι μάλιστα πρόσεχε, ἵνα μὴ μόνον ἀκροατὴς, ἀλλὰ καὶ ποιητὴς γένη καλῶν καὶ ἀξιαγάτων πράξεων», *ἐνθ' ἀνωτ.*, I, σ. 21.

87. Βλ. Ε. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, «Φιλανθρωπία», *ΘΗΕ* 11 (1967), στήλ. 1037-1056· Δ. ΣΑΒΡΑΜΗ, *Χριστιανισμὸς καὶ κοινωνικὴ πρόνοια*, Ἀθήνα 1954, σσ. 101-106.

88. Βλ. Β. ΓΟΥΑΤΣΗ, *Θεολογία καὶ διαπροσωπικαὶ σχέσεις κατὰ τὸν Μέγαν Φώτιον* [ΑΒ 20], Θεσσαλονίκη 1974, σ. 123.

89. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, *Τὰ Ἀμφιλόγια*, Ἐρῶτ. ρα', *PG* 101, 632D-633A.

οὕτως αὐτὸν ἄπορον ἢ φύσις ἐτελεσφόρησεν, ἀλλ' ἢ τοῦ πλησίον τυραννὶς ἢ αὐτὸν ἢ τοὺς τεκόντας εἰς ἀπορίαν περιέστησε, τὸ δὲ ἡμέτερον ἄσπλαγχνον καὶ ἀσυμπαθὲς τὴν πενίαν αὐτῶ συντηρήσεν ἢ καὶ ἐπηύξησεν»⁹⁰. Ἡ ἄσκησις στὴν φιλανθρωπία συνιστᾷ ἄσκησις στὴν ἀρετὴ καὶ εὐκαιρία ἀποθησαυρισμοῦ ἀγαθῶν ἔργων, ἀντιθέτως, ἢ μὴ ἄσκησις στὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κοινωνία ἀγάπης μετὰ τοῦ πλησίον συνεπάγεται τὴν ἀποστέρησις τῶν οὐρανίων.

Ἡ φιλανθρωπία δὲν ἐνεργεῖται ἀποσπασματικὰ οὔτε καὶ προσωρινά, ἀλλὰ ἔχει μόνιμο καὶ σταθερὸ χαρακτήρα. Στρέφεται πρὸς ὅλους, ἀκόμη καὶ τοὺς ἐχθρούς: «Παραινεῖ τοῖνυν πεινῶντα μὲν τὸν ἐχθρὸν ψωμίζειν, διψῶντα δὲ ποτίζειν· τουτέστι πολυτρόπως εὐεργετεῖν τε καὶ ἀγαθύνειν· τὸ γὰρ ψωμίζειν καὶ ποτίζειν, τὸ τῆς εὐεργεσίας ὀλόκληρον ἀπὸ τοῦ μέρους ὑπογράφει· εἶτα, εὐεργετῶν, φησί, τὸν ἐχθρὸν καὶ φιλανθρώπως πρὸς αὐτὸν διακειόμενος, ἄνθρωκας σωρεύσεις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ»⁹¹. Ἡ φιλανθρωπία δὲν γίνεται μόνο μὲ τὰ περιττὰ ἀλλὰ καὶ τὰ ἀναγκαῖα: «εἰ δ' οὕτως ἑαυτὸν τῷ μετρίῳ συντηρήσας καὶ τῇ αὐταρκείᾳ ἐχαράκωσας, ὥστε μηδὲν τῶν περιττῶν καὶ ὑπὲρ τὴν χρεῖαν τοῖς σοῖς θησαυροῖς ἐναποτίθεσθαι, ἐξ ὧν αὐτὸς τρυφᾷς παράσχου τροφήν καὶ τῷ πένητι, μᾶλλον δέ, ἐξ ὧν σεαυτὸν διατρέφεις, διάθρῃσον καὶ τὸν πένητα»⁹². Σὲ κάθε περίπτωση δὲν μποροῦν νὰ συνυπάρξουν πλεονεξία καὶ φιλανθρωπία: «Οὐκ οἶδε σύνοδον ἀλλήλων πλεονεξία καὶ φιλανθρωπία»⁹³. Μὲ τὴν πλεονεξία διαπράττεται ἢ ἀδικία, ἐξορίζεται ἢ δικαιοσύνη, εὐτελίζεται ἢ φιλαδελφία, περιθάλπεται ἢ μισανθρωπία: «Φύγωμεν δὲ μᾶλλον πλεονεξίαν, δι' ἧς ἀδικία πολιτεύεται καὶ δικαιοσύνη ἐξορίζεται, φιλαδελφία διαπτύεται καὶ μισανθρωπία περιπτύσσεται»⁹⁴. Θεμέλιο τῆς φιλανθρωπίας εἶναι ἢ ἀγαθὴ προαίρεσις: «Οὐ γὰρ τὸν ὄγκον τοῦ δώρου, τὸν δὲ τῆς γνώμης τρόπον ταλαντεύων ἀποδέχεται

90. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ὁμιλία, Ὁμιλ. β', 4, *ΕΠΕ* 12, σ. 64, 17-20.

91. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Τὰ Ἀμφιλόγια, Ἐρώτ. νβ', *PG* 101, 388A.

92. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ὁμιλία, Ὁμιλ. β', 4, *ΕΠΕ* 12, σ. 66, 25-30.

93. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ἐπιστολῶν βιβλία τρία, Βιβλίον Γ', Ἐπιστολὴ ΙΣΤ', *ΕΠΕ* 13, σ. 424, 6.

94. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ Ὁμιλία, Ὁμιλ. β', 13, *ΕΠΕ* 12, σ. 88, 4-6. Πρβλ. Α. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, «Ἡ κοινωνικὴ εὐθύνη τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν ἱερό Φῶτιο», ὁ.π., σ. 101.

τήν προθυμίαν»⁹⁵. Μόνο ψυχή απαλλαγμένη τῶν ἁμαρτημάτων δύναται νὰ συλλάβει τὸ πραγματικὸ νόημα τῆς φιλανθρωπίας, καθιστῶσα τὸν πλησίον κοινωνὸ τῶν οἰκείων ἀγαθῶν καὶ αἴρουσα τὴν πολυμορφία τῶν διακοινωνικῶν ἀντιφάσεων.

Ὡς ἱεράρχης, ὡς διδάσκαλος, ὡς λόγιος, ὡς συγγραφέας, ἀλλὰ καὶ ὡς ἄνθρωπος ὑπῆρξε διαλεγόμενος καὶ διακονῶν. Δίκαια χαρακτηρίσθηκε ὡς «ἄνθρωπος συνδυάζων ἑλληνικὴν παιδείαν, εὐσέβειαν, πίστιν, ἐπιμονήν, μαχητικότητα, εὐστροφίαν», διαλεκτικὸς ὡς πρὸς τὴν σκέψη καὶ διακονικὸς ὡς πρὸς τὴν πράξη καὶ τὸ ἔργο, ἀναδείχθηκε μέσα ἀπὸ τὶς περιστάσεις «ἀντάξιος τῶν ζητήσεων καὶ τῶν κινδύνων τῆς ἐποχῆς του»⁹⁶. Ἡ ἱστορία τὸν γνώρισε ὡς «ἄνδρα πᾶσι προτερήμασι τοῖς κατὰ Θεὸν κομιάν, τοῦτο μὲν σοφία καὶ συνέσει, τῆ περὶ τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα, πάντων δὲ διαφέρων, τοῦτο δὲ περὶ τῶν ἄλλων πρακτικὴν ἀρετὴν καὶ ἐπιμέλειαν τῶν θείων ἐνταλμάτων ἀνεπαίσχυντον ἐργάτην»⁹⁷.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἀπὸ τὴ συγκριτικὴ θεώρηση βασικῶν θεματικῶν θέσεων συνάγονται τὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

1) Ὁ λόγος τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν τοῦ ἀποστόλου τῶν Ἑθνῶν Παύλου καὶ τοῦ ἁγίου Φωτίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως παραμένει ζωντανὸς καὶ διαχρονικὸς, τὸ ἔργο τους δραστικὸ καὶ πολυσχιδές, ἡ γραφίδα τους ἀφυπνιστικὴ καὶ ἐλκυστικὴ καὶ ἡ ὅλη βιοτὴ τους ὑποδειγματικὴ καὶ διδακτικὴ. Ὁ λόγος τους πλήρης ἀγάπης, τὸ ἔργο τους καρπὸς ἀγάπης, ἡ γραφίδα τους καὶ ἡ βιοτὴ τους ζῶσα ἀγάπη.

2) Ἀληθεῖς ποιμένες τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας συνδυάζουν τὸ ἀγωνιστικὸ φρόνημα μὲ τὴ διάθεση καταλλαγῆς, γνήσιοι ἐκφραστὲς τοῦ πνεύματος τῆς οἰκονομίας καὶ συγκατάβασης, ἀποτελοῦν πρότυπα πραγμάτωσης καὶ προβολῆς τοῦ ἀνοικτοῦ οἰκουμενικοῦ πνεύματος ἀγάπης πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

95. Βλ. ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ὁμιλία, Ὁμιλ. β', 4, *ΕΠΕ* 12, σ. 68, 6-7.

96. Βλ. Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, «Φώτιος ὁ Μέγας», *ΘΗΕ* 12 (1967), στήλ. 21-31.

97. Βλ. Ἐπιστολὴ Ἰωάννου Η' Ρώμης πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Βασίλειον τὸν Μακεδόνα (*Πρακτικὰ τῆς ἐν Κων/λει Συνόδου τοῦ 879/80, Πρᾶξις Β'*).

3) Ἐκλεκτὰ καὶ ἱερὰ σκευή, διὰ τῶν ὁποίων κατ' ἐξοχὴν τὸ Ἅγιον Πνεῦμα φανέρωσε τὸ θεῖο θέλημα στοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς τους. Ὡς ἔμπειροι παιδαγωγοὶ καὶ βαθεῖς γνῶστες τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς ἀναδεικνύονται ἄνθρωποι εὐσπλαγχνίας καὶ ἀγάπης, συμβάλλουν στὴν ὀρθὴ ἀντιμετώπιση τῶν πιεστικῶν προβλημάτων τῆς ἐσωτερικῆς ἐνότητος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, τῆς λειτουργίας τῆς σχέσεώς του μὲ τὸν κόσμον καὶ στὴν οἰκουμενικὴ προοπτικὴ τῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας.

4) Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ ὁ Παῦλος, ἀπόστολος τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης, καὶ ὁ Φώτιος, «ὡς τῶν Ἀποστόλων ὁμότροπος καὶ τῆς Οἰκουμένης διδάσκαλος», ἀποτελοῦν συγκεκριμένες ἐκφράσεις τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα καὶ προβάλλονται σήμερον ὡς κατ' ἐξοχὴν παραδείγματα οὐσιαστικῆς κενωτικῆς καὶ θυσιαστικῆς, γνήσιας καὶ αὐθεντικῆς ἀγάπης, «διδάσκαλοι» καὶ «θεολόγοι». «Πράξει καὶ θεωρίᾳ κεκοσμημένοι», ἐμφανίζονται ὡς «κανόνες ἀκριβέστατοι» καὶ «μυστογράφοι σοφώτατοι», ἀληθεῖς «ποιμένες τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας».